

Le gen da, kro ni ka, ro man: ge ne ri ran je po vi je sne isti ne iz žanra

I.

Povijesni je roman jedini žanr s kontinuitetom u hrvatskoj književnosti; i to ne bilo koji povijesni roman, nego klasičan / šenoinski roman – zrinško-frankopanskog tematskog kompleksa, u rasponu od Kumičićeve *Urote zrinško-frankopanske* (1893) do *Zlatne vuge* (1998) Višnje Stahuljak. Obilježen je time što na velike povijesne priče vezuje male, privatne – pri čemu je velika priča, mitologizirana ili povijesno pročišćena, u pravilu mjerodavna / nadređena malim pričama. No, *žanr spomenika*¹ s monumentalnim povijesnim likovima ipak ni u jednom razdoblju nije uspio postati dominantnom stilskom matricom. Dio razloga leži vjerojatno u prirodi samoga romana, njegovoj *protejskoj pojavi* koju uz *neobičnu povijest* označava i *kronična nestabilnost*². Najplastičniji žanr, *mlađi od pisma i knjige*, u stalnom sudaru *sa stihijom nezavršene sadašnjosti*³, sam je sebi onemogućio proces kanonizacije. Transponiranjem epskog materijala u romaneskni, roman nije samo postao *glavni junak drame književnog razvoja novoga vremena*⁴, nego je uvjetovao i promjenu filozofske matrice književnosti – umjesto pamćenja nova stvaralačka sposobnost književnosti postalo je iskustvo, spoznaja. *Sama stvarnost romana jedna je od mogućih stvarnosti, ona nije nužna, slučajna je i u sebi nosi druge mogućnosti*⁵, zaključuje Bahtin. Ili – parafrazirajući teoretičara Vladimira Bitija – romaneskni svijet omogućava čitatelju iskustvo identifikacijske pokretljivosti koja mu je u svakodnevnom životu uskraćena, te ga možemo doživjeti kao svijet stvarniji od stvarnoga svijeta; roman je, stoga, *književni plod jednog razdoblja koje je izgubilo vjeru u mjerodavnost prošlosti za sadašnjost*.⁶

*Riječi nisu ničije vlasništvo.*⁷

*Nitko nije tako ogoljen da ne bi mogao pisati.*⁸

Riječi nobelovca iz Južnoafričke Republike legitimiraju postmoderni postupak prevrednovanja književne prošlosti žanrom – ne povijesnog, nego

139

VDG JAHRBUCH 2006

¹ Termin preuzet iz knjige Mihaila Bahtina *O romanu*, Nolit, Beograd, 1989, str. 451.

² Termini preuzeti iz knjige Viktora Žmegača *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, 1987, str. 7.

³ Mihail Bahtin: citirano djelo, str. 436. i 460.

⁴ Ibidem, str. 439.

⁵ Ibidem, str. 471.

⁶ Vladimir Biti: *Upletanje nerečenog*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994, str. 9.

⁷ J. M. Coetzee: *Gospodar Petersburga*, VBZ, Zagreb, 2002, str. 151.

⁸ J. M. Coetzee: *Gospodin Foe*, VBZ, Zagreb, 2000, str. 128.

književnopovijesnog romana; povijesni se roman, naime, oslanja na cjelokupnu povijest, dok je književnopovijesni roman za svoj predložak izabrao samo povijest književnosti.⁹ Pravo na vlastitu priču možda je ugrozilo povijesni roman, ali ga nije dokinulo. Suprotno svojoj prirodi, povijesni se roman i dalje nastoji ponašati kao kanonizirani, petrificirani žanr s definiranim odnosom stvarne povijesti i književne fikcije – izbjegavajući vlastite modalitete, u rasponu od novopovijesnog romana i(li) romana o povijesti do književnopovijesnog romana; koji propituju ne samo građu, spomenute mjerodavne velike priče, nego i forme. Ukratko, jedini žanr u hrvatskoj književnosti koji se opire takvim *provjerama*, odnosno reciklira vlastiti model, povijesni je roman zrinško-frankopanske tematike.

II.

Književnost Podunavskih Nijemaca nema veliku / mjerodavnu / povijesnu priču. Od trenutka kada se usuđuje pojaviti, ona je izmještena ili udomljena kao manjinska – bavi se, dakle, samo pokušajem davanja, posuđivanja glasa malim, isključivo privatnim pričama. Suprotno književnosti većinskog naroda, ona si od početka ne može, niti želi osigurati nikakvu nadređenu / mitologiziranu / zajedničku priču, nego umjesto toga upravo u književnosti pronalazi modalitete za demitologiziranje velike priče (Drugi svjetski rat), koju dijeli s većinskim narodom, a koja je i njezino ishodište. Pritom je zanimljivo da izbor žanra otkriva ne samo književnu kvalificiranost autora, nego i spremnost šireg društveno-kulturnog konteksta da primi *drukčiju* priču. Pravo na novi, decentrirani rakurs navodno već uređene povijesne epizode, književne je statistike posljedično prometnulo u njezine

aktivne povijesne protagoniste.¹⁰

Gotovo se redovito u takvim narativnim strukturama uočava da je (autobiografizirani) književni lik plaha dekoracija vremena; što nam u pravilu otkriva autora koji je neprofesionalni književnik, a koji i nema drugih namjera nego rekonstruirati vlastitu obiteljsku priču koju je destabiliziralo ili u potpunosti srušilo povijesno nevjeme – ono za koje autor još uvijek nije siguran da je prošlo, odnosno da njegov manjinski identitet još uvijek nije naslovljenik te iste povijesti. Takvu narativnu strategiju podržavaju legenda i kronika – pri čemu prva legalizira namjerno i dodatno mitologiziranje povijesti, a druga inzistira na uvjetnom povijesnom redu, iako ga zapravo diktira privatna, obiteljska, neprovjerljiva priča. Naslonjeni na povijest, ovi mimetički žanrovi ipak ne pridonose otkrivanju povijesne istine, iako su njihovi autori za to osobno zainteresirani. Upravo suprotno, imitabilnom metodologijom prazna su povijesna mjesta samo prikrivena.

140

VDG JAHRBUCH 2006

⁹ Termini *novopovijesni roman* i *roman o povijesti* uglavnom označavaju one suvremene povijesne romane koji daju prednost malim privatnim pričama pred velikim povijesnim pričama.

¹⁰ Usp. Lidija Dujčić: *Podunavski Nijemac - statist i (li) suputnik suvremene hrvatske proze*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 2005, str. 111-116.

Lijerka Damjanov Pintar znakovit je primjer takve književne prakse. Od naizgled vanjskog i činjeničnog traganja za vlastitim obiteljskim identitetom, autorica je u tri prozne knjige – *Legenda i zbilja* (1993), *Kamo bi moglo nestati?* (2005), *Zbrda-zdola* (2006) – polako odustajala. Posegnuvši (pre)široko prvom knjigom u razdoblje od sedam stoljeća i u prostor Srednje i Jugozapadne Europe, Lijerka Damjanov suočila se s nedostatnom izvornom građom koju je pokušala nadomjestiti fiktivnim pripovijedanjem. Trajni raskorak između jednog i drugog učinio je ovu prozu nejednako gustom. Svijest o tom postupku iskazala je autorica, pretpostavljamo, podnaslovom *Povijesno-obiteljski roman*. Tako su se već u naslovu sudarili termini *legenda-zbilja-roman*, koji svjedoče više o autoričnim iznevjerenim očekivanjima nego o njezinoj nemoći da žanrovski detektira vlastiti prozni rukopis. Pospremanje obiteljske biografije oslonjeno na povijesne realije, napustilo je prostor zbiljskog / stvarnosnog i dospjelo u međuprostor – ni više legende, ni još uvijek romana. Prihvatimo li šire teorijsko određenje po kojem legenda podrazumijeva *sve književne vrste u kojima je zahvaćen opis ponašanja nekih pojedinaca koji služe kao uzor za stanoviti način života*,¹¹ onda taj obiteljski roman i ne treba čitati drugačije nego kao pokušaj da se dio usmeno sačuvane obiteljske povijesti osnaži tekстом – tim više jer je bogati nacionalni kolorit, zahvaćen iz subotičkog rakursa sredinom 20. stoljeća, polako počeo nestajati. Od pet obiteljskih grana – dviju očevih (dalmatinske i španjolske) i triju majčinih (mađarske, bunjevačke i njemačke) – zanimljivo je pratiti sudbinu i udio njemačke priče, ne samo u prvoj, nego i u druge dvije knjige. Svijest o pripadnosti njemačkom narodu pojavljuje se u prvoj knjizi na razini sentimentalnog spomenara iz djetinjstva – neizostavni Heine, njemačka krv su *moje plave oči i plava kosa*¹², Nijemci su obrtnici, sela s njemačkim stanovništvom imala su najuzornija gospodarstva. Jednako plošno intonirane su i negativne sastavnice njemačkog podrijetla, primjerice *zatvaranje samo radi njemačkog prezimena*.¹³ U drugoj knjizi *Kamo bi moglo nestati?* – podnaslovljenoj *Uspomene iz djetinjstva Lijerke Damjanov* i s naslovnicom, likovno opremljenom vlastitom fotografijom uz koju stoji zapis *S osam godina plešem u Labuđem jezeru Čajkovskog* – Lijerka Damjanov svojim pripovijedanjem inklinira vrlo živoj aktualnoj književnoj sceni kojom dominiraju autorice različitih autobiografiziranih rukopisa, obilježenih u pravilu sindromom tzv. naknadne pameti. Odnos prema njemačkoj priči slabi i u kontekstu tipičnog odrastanja djevojke u građanskom okruženju postaje istodobno prepoznatljiv i potrošen topos gurnut na marginu interesa – netrpeljivost prema Švabicama koje se guraju u vlaku, groznim njemačkim slikovnicama *o životinjama s odrubljenim glavama, o zmajevima, vješticama i patuljcima, kojima su odgrizli uši*¹⁴, a koje je donosila i čitala Tante, strah od njemačkog filma *Žrtva ispovjedne tajne*. Građanska bajka, uokvirena baletom i katekizmom, nailazi na ženski otpor. Prva pukotina prati liniju njemačkog jezika. *Dosta okorjelo smo bile privržene*

141

VDG JAHRBUCH 2006

¹¹ Milivoj Solar: *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 162.

¹² Lijerka Damjanov-Pintar: *Legenda i zbilja. Povijesno-obiteljski roman*, Znanje, Zagreb, 1993, str. 52.

¹³ Ibidem, str. 176.

¹⁴ Lijerka Damjanov: *Kamo bi moglo nestati? Uspomene iz djetinjstva Lijerke Damjanov*, Sipar, Zagreb, 2005, str. 53.

*svome materinskom jeziku*¹⁵, bilježi autorica u poglavlju posvećenom spomenutoj Tante i njemačkom jeziku, ostavljajući čitatelja u nedoumici bi li odnos prema njemačkom jeziku, filmu i slikovnicama bio možda drugačiji da su *sestrice* Lijerka i Jadranka imale drugu Tante.

Kronološki i žanrovski sasvim nestabilna, treća prozna knjiga Lijerke Damjanov Pintar definira vlastiti profil naslovom *Zbrda-zdola*. Kao u žurbi prikupljene obiteljske fotografije, zapamćene priče iz odrastanja kćeri Julie, zapisi o studentskim i profesorskim danima, reportaže, bolesti – i sve ukoričeno, bez ikakvih drugih iluzija osim onih da je zapisana riječ dugovječnija od čovjeka; s istog je spoznajnog mjesta autorica krenula i u svoju prvu knjigu: *dan za danom pretvaram sebe u riječi i umatam ih u stranice poput slatkiša – poput slatkiša za moju kćer...*¹⁶ A što se dogodilo s njemačkim jezikom? Okorjela zagovornica materinskoga jezika cijeli je radni vijek provela kao profesorica njemačkog jezika, a kada je nakon moždanog udara izgubila sposobnost govora te ponovno morala učiti pisati i govoriti, najprije je progovorila – njemački! Što više: *Prošle su tri godine od moždanog udara i sasvim sam dobro govorila tri jezika. Zapravo najbolje njemački...*¹⁷

Njemačka priča u životnoj priči Lijerke Damjanov ispisuje zasebne – istodobno, dramske i dramatične – stranice: autorica u potrazi za svim dohvatljivim korijenima vlastitog nacionalnog identiteta, mladenački otpor prema svemu što predstavlja drugačiju socijalnu markaciju, i konačno sasvim iracionalno iskustvo njemačkog jezika koje tijelo pamti kao svoj jezik / književna fikcija u najmanje književnom tekstu.

Dvostrukim autorstvom, kao i dvojezičnošću, obilježen je roman *Dani beskvasnoga kruha* (1991) / *Die Tage der ungesäuerten Brote* (1993) Aloisa i Georgine König. Mirna, prigušena proza, istodobno intimistički hrabra i suspregnuta, gotovo da i ne postoji izvan naznačenih paralelizama – dva autora, dva jezika, dvije domovine, dvije stvarnosti. Iako su konkretne osobe i konkretni događaji predložak ovom romanu, on je ispričovijedan u prvom licu, a njegova junakinja, hrvatska Njemica Elizabeta (Liza) Müller ponovno je dvostruko oslabljena kao lik – ne samo da je riječ o ženi na podlozi velike povijesne priče, nego je to i žena u čijem se nacionalnom identitetu tragično susreću i žrtve i inicijatori Drugog svjetskog rata. Njezina pripadnost i jednima i drugima, i ovdje i ondje, ne mijenja njezin pogled na ljude, ne zamućuje pravo lice stvari i ne rezultira ni najmanjom potrebom za bilo kakvom osudom. Već sužena ženska perspektiva, dodatno se sužava ruralnom sredinom i manjinskom pripadnošću, ali i kao takva ostaje racionalno utemeljena i prihvatljiva. Strpljivost umjesto malodušnosti. *Na selu se, kao izmjena dana i noći, mijenja vlast i poredak. Narod nitko i ne pita što misli o svemu tome, a i što će "mali" čovjek misliti o "velikim" stvarima. Šuti i gledaj svoja posla, a oni, i jedni i drugi, neka tjeraju svoje; jedno će svakako, prije* 142

VDG JAHRBUCH 2006

¹⁵ Ibidem, str. 52.

¹⁶ J. M. Coetzee: *Doba željeza*, VBZ, Zagreb, 2003, str. 12.

¹⁷ Lijerka Damjanov-Pintar: *Zbrda-zdola*, vlastita naklada, Zagreb, 2006, str. 170.

*ili poslije, prevagnuti, a onda ćemo vidjeti što ćemo i kako ćemo. U pravu je onaj tko pobijedi. Tako razmišlja mali čovjek.*¹⁸

Takvo kadriranje stvarnosti ne ometa junakinju da jednako sabrano vodi, dakako dvostruku, fabulu – i žensku i folksdojčersku – a koje se neprekidno presijecaju u njezinoj biografiji. Emotivno pojačane tragične epizode čije su protagonistice Lizine prijateljice Ana, Jutta i Mariška, predstavljaju moguće ženske sudbine (samoubojica, Židovka, prodavačica ljubavi), koje čak i onda kada su svjesno izabrane (samoubojstvo umjesto sramote), ne mogu u takvom – za ženu višestruko nepovoljnom kronotopu – biti drugačije nego tragične. Lizina priča naoko miruje u njihovoj sjeni, premda je načeta djetinjom ljubavlju prema budućem partizanu Borisu i prvom pravom doživljenom ljubavlju prema njemačkom oficiru Alfredu. U toj dodatnoj neravnoteži, Liza naizmjenično izvlači

iz sjećanja uspomene na pinklbal i uređene njemačke kuće, s onima o zarobljenim Nijemcima, promjeni prezimena i oduzimanju prava glasa.

Iako je ishodišna građa romana usporediva s izvorima Lijerke Damjanov (Lizin dnevnik i kutija s obiteljskim fotografijama), zanimljivo je primijetiti da ni ovaj tekst nije uspio odoljeti zamkama na (povijesni) roman oslonjenih žanrova – prije svega legende. Ona je ipak manje prisutna u postupku literariziranja obiteljske priče, ali je nalazimo plasiranu kao svojevrsnu ideju ili uvjet za dijalog nasilu razmaknutih svjetova. Borisovoj legendi o dolasku Hrvata odgovara Lizina legenda o povratku Nijemaca u pradomovinu:

Vidiš, Lizo, tako su jednog predvečerja, tamo negdje prije trinaestak stoljeća, dolutali ovamo naši preci. To jest, moji; tvoji nam preci krenuše ususret, sve tamo od obala hladnoga Baltika. Dolutaše, dakle, moji preci do obale mora, i, ne mogavši dalje, legoše umorni na meki topli pijesak i zaspāše. Od umora nisu ni glad osjetili. Prije zore probudi ih pljuskanje valova. Ugledaše ogromnu pučinu. 'Tu sigurno ima ribe', uzviknuše i požuriše da načine splav. Povezaše trupce čvrstim povijušama i krenuše u lov na pučinu. Na pučini zatekne ih zora. Pogledaše prema Velebitu, i vidješe isto ovo: crvenu boju izlazećeg sunca, čija se svjetlost rasu po bijelim stijenama Velebita, a onda spustiše oči na plavu površinu mora. I oni možda isto tako uzviknuše: 'Ovo je divno!' Te tri boje, crvena - izlazeće sunce, bijela - stijene Velebita, i modra - boja mora, sada su boje našega barjaka. Tako Hrvati nastaniše obalu Jadrana, i tu žive već trinaest stoljeća. Za njima su došle i njihove dobre vile i nastaniše se gore na Velebitu. Budnim okom motre stoljećima da to blago nikome ne dadu. Mnogi su već pokušali da nam to oduzmu, ali svaki put ih otjerasmo.¹⁹

Ovako dislocirana legenda iz usta bivšeg partizana, s neizostavnim mitotvornim elementima, ne ometa osnovnu narativnu strategiju romana i predstavlja funkcionalan dio cjeline, koju je povijest, doduše, motivirala, ali koja se takvoj povijesti suprotstavlja pravom na malu, vlastitu ljudsku povijest koja se ne

VDG JAHRBUCH 2006

¹⁸ Alois i Georgine König: *Dani beskvasnoga kruha*, König Verlag, Stuttgart, 1991, str. 92.

¹⁹ Ibidem, str. 205-206.

odriče mogućnosti da svjesno izabere iluziju ili retušira stvarnost prihvatljiviju od zadane stvarnosti.

Evo i Lizine legende:

(...) tamo negdje davno, u prošlom stoljeću, ili još ranije, kao da gledam kako kreću kolone ljudi i natovarenih kola. Među njima je i obitelj Müller. Krenuše na put prema obećanoj zemlji, gdje njive u nedogled sežu, ravne i beskrajne kao more, a zemlja crna, sipka i plodna - Slavonija, Baranja, Srijem, Banat i Bačka. Naseliše te plodne nizine i stvorise čudo. Niknuše salaši, šorovi i sokaci s novim velikim bijelim kućama. Voćnjaci se svakog proljeća osuše cvijećem, a s jeseni zrelim plodovima. Prolažahu svadbene povorke, rađaše se nove generacije. Tu plugovi zaoraše brazde i niknuše polja prekrivena žitom; ogromno zeleno more, a onda zlatnožuta prostranstva. Zrnjem se puniše ambari i mnogi vagoni odoše u druge zemlje. Sve to učiniše marljive ljudske ruke uz pomoć plugova i konja. Traktora još tada nije bilo. A onda dođe rat. Krajem rata krenuše kolone zaprežnih kola. Pučanstvo njemačkog porijekla boji se dočekati one što dolaze. Možda se u zavičajju pradjedova nađe zaklon da se mirno provedu preostali dani, s nadom da će potomstvo tu naći mir i život dostojan čovjeka. Eto, vratiše se njihovi geni tu gdje su nekad bili. Ovo je, dakle, povratak pradomu.²⁰

Izborom istovjetnih glagolskih oblika (aorista i imperfekta), i Liza i Boris žele svoje legende prikladno odjenuti / arhaizirati; one su tako jezikom sačuvane i odijeljene od suvremenosti, a namjera je njihovih čuvara proslijediti ih u tom obliku sljedećim generacijama. Legenda oduvijek nastoji sačuvati suverenitet nad svojim narativnim teritorijem – zato Borisova legenda barata državotvornim znamenjem, dok se Lizina gradi na emotivnim kategorijama zavičaja.

Upotreba legende kao svojevrsnog korektiva ili surogata stvarnosti stilski je bliska kompozicijskoj organizaciji romana. Lizina priča uokvirena je, naime, poglavljem o odlasku iz jednog i povratku u drugi zavičaj; putovanje pretrpanim vlakom koji vozi na Zapad simbolično se zatvara izlaskom na stazu od ugaženog šljunka koja kroz velika željezna vrata i uređen perivoj vodi prema kući sagrađenoj

*točno prema skici koju je tata crtao mami davne četrdeset treće*²¹.

Izbjegavajući nenaklonjenu im veliku povijest, autorski dvojac odlučio se očito za personaliziranje povijesnog iskustva, pomažući svojim nejakim junacima da prazna mjesta popune iluzijama – kako o legendarnim seobama narodâ, tako i novim mitskim verzijama blagostanja.

Sasvim drugačije književno iskustvo nudi novopovijesni roman. Izabirući (profesionalno) fiktivne sudbine fiktivnih likova, ovaj žanr ne zaobilazi mogućnost prozivanja velike povijesti ili razotkrivanja njezinih propadališta, jer je dio njegove poetike propitivanje, odnosno pokolebavanje kanona – i formalnih (književnih), ali i sadržajnih, koji su u ovom slučaju povijesni. Takav primjer koji istodobno funkcionira kao središnja linija hrvatske književnosti i obrazac integriranja

144

VDG JAHRBUCH 2006

²⁰Ibidem, str. 216.

²¹Ibidem, str. 231.

manjinske priče u većinsku nalazimo u romanu *Kratka kronika porodice Weber* (Sarajevo, 1990; Zagreb, 2001) Ludwiga Ljudevita Bauera. Evo što o Bauerovim Weberima, doseljenicima u fiktivni hrvatski Gradec, Podunavskim Švabama – po mnogočemu tipičnoj mitteleuropejskoj obitelji – piše povjesničar književnosti Krešimir Nemeč:

*Povijest se u Bauerovoj "Kronici" na drastičan način upleće u privatne biografije, modelira ih, preusmjeruje životne putanje. Ratovi, revolucije, društveni preokreti, nacionalne mitologije, lijeva i desna politička "skretanja" – sve to ostavlja na razgranatu porodičnom stablu Weberovih bolne ožiljke. Ističući u predgovoru da ga "više zanimaju sudbine nego epoha", autor se predstavlja u ulozi posrednika koji će na temelju obiteljske ostavštine – gomile papira, dokumenata, pisama, fotografija, bilježaka, dnevnika – rekonstruirati živote pojedinih izdanaka Weberovih. A ti se životi, kao svojevrsna exempla s temom o razornu djelovanju povijesti na ovim prostorima, pokazuju uistinu vrijednima priče.*²²

Kronika koja prati četiri generacije jedne obitelji, u vremenskom rasponu od 120 godina, inicijalno se otvara poput klasičnog šenoinskog romana; pripovjedač obavještava čitatelje o *izvorima*, što se na kraju romana ne pokazuje iznevjerenim jer se roman zatvara likom pisca-dječaka, koji je ustvari osobno poznao autoricu ove obiteljske kronike – štoviše, bila je to njegova učiteljica glasovira; autor je, dakle, vjerodostojno ušao u roman i time potvrdio valjanost, faktičku i povijesnu točnost svoje građe. Ne čudi stoga što je ovakav postmodernistički koncept romana – u kojem autor svojom nazočnošću legitimira priču, a pritom su i građa i priča samo fiktivni – mogao izazvati zabune i u kritičkoj recepciji. Više od jednog kritičara, a gotovo i svaki čitatelj, spremni su prihvatiti istinu romana kao potpunu istinu, ili odslik stvarnosti. Naravno da to jest jedan od ideala i najvećih vrlina proznog pisanja: pridobiti čitatelja da mu vjeruje.

Književnik koji prilazi stvaranju oslobođen potrebe fiksiranja vlastitih događaja, u prednosti je tako pred, uvjetno rečeno, onima koji se bave pseudomemoarskim književnim hibridom. U fiktivnom književnom prostoru talentirani će pisac slobodno odabrati ona razdoblja ili momente u kojima je, kako je to znao isticati Solženjicin, zgusnuta povijest. Riječ je o onim fragmentima razdoblja koja mogu u potpunosti okarakterizirati željenu cjelinu. Tu cjelinu kvalificirani prozni pisac ispunjava likovima i sudbinama koje će biti onoliko uvjerljive koliko je, kao u Bauerovom slučaju, velika snaga njegovog talenta i izbrušena njegova vještina. Rezultat je to da vjerujemo i likovima i njihovim sudbinama, dakle – priči, ali posredno smo navedeni vjerovati i povijesnoj pozadini, tj. literarnoj slici velike povijesti. Tako je ono što se u knjizi predstavlja kao iluzija postalo povijesno relevantna stvarnost:

U početku sam vjerovao da ću od Gizeline kronike napraviti djelo povijesnog karaktera, rekonstrukciju ljudskih života koja će biti slika vremena. Kasnije sam shvatio da za takvo djelo nemam potrebne vještine i dara, da se materijal opire

145

VDG JAHRBUCH 2006

²²Krešimir Nemeč: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003, str. 395.

takvom pristupu i da me više zanimaju sudbine nego epoha. Tako je, više vlastitom logikom nego mojom namjerom, nastao ovakav hibridni tekst: dijelom sinteza,

prepričavanje onog što je Gizela zapisala, ili sam sâm napabirćio, a dijelom nagadanje kako se dogodilo ono što se dogodilo, kojim je riječima rečeno ono što je rečeno itd. – dakle, domišljanje na rubu beletristike.²³

Bauer je svakako dobro proučio povijesnu građu pa bez obzira na vlastitu subjektivnost, koja je uvijek neizbježna, polazio od šireg konteksta koji postaje i okvir i okosnica njegove umjetničke vizije. S obzirom da je u *Kratkoj kronici porodice Weber* Bauer postigao sklad obiju razina, pripovjedačke u užem smislu i šire povijesne, a povijest nije subjektivno iznevjeravao, jer se njegova subjektivnost ogleda samo u odabiru rakursa, njegov se roman može smatrati ne samo prvorazrednim doprinosom hrvatskoj i njemačkoj kulturi i književnosti, nego i povijesno relevantnim dokumentom, autentičnom slikom određenog vremena.²⁴

III.

Žanrovsko discipliniranje povijesne građe proizlazi u pravilu iz autorove namjere da podupre službenu verziju povijesti ili je pak podvrgne višestrukoj provjeri. Demokratski roman prostora i spomenuti modaliteti povijesnog romana potvrda su takvoj književnoj praksi. Prisutnost drugačijih perifernih priča, zainteresiranih za dijalogiziranje zajedničke nadređene priče, otvara pitanje svjesnog uvođenja drugih književnih prosede u prostor (ipak povijesnog!) romana – ne radi istraživanja njegovih apsorpcijskih svojstava, nego radi kreativne nemoći da se istina male priče suprotstavi uspostavljenoj velikoj istini. Odatle proistječe posezanje za legendom i njenim osloncem u neprovjerljivoj i permanentno promjenljivoj usmenosti, kao i za kronikom, čiji izbor motivira postojanje konkretne, ali i uvijek nedostatne građe u koju je autor naprosto iz obiteljskih razloga želio uvesti kronološki red; posljedično, ovakvi tekstovi ostavljaju za sobom književnoteorijski nered.

Zaključimo: sudionici, pripadnici manjinske priče proizvode legende i kronike koje ne pridonose značajnije rasvjetljavanju povijesne istine, iako to zapravo žele, nego samo dodatno zatamnjuju određena povijesna poglavlja; s druge strane, *ozbiljna književnost* – književnom metodologijom u potrazi za književnim istinama u mogućnosti je artikulirati i one povijesno *nezgodne* epizode.

146

VDG JAHRBUCH 2006

²³ Ludwig Bauer: *Kratka kronika porodice Weber*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001, str. 8.

²⁴ O Bauerovoj *Kratkoj kronici porodice Weber* pisala sam već opširnije u sljedećim tekstovima: Lidija Dujčić: *Podunavlje – europski obzor Bauerovih romana*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 2002, str. 95-101. i Lidija Dujčić: *Od Galdova do Galgova, Osvrt na Bauerov prozni opus*, Riječi, 1-2/2006, Matica hrvatska Sisak, str. 72-78.

Le gen de, Chronik, Roman:

das Generieren der historischen Wahrheit aus dem Genre

Auf dem Gebiet des Genres, das eine Vertikale der kroatischen Literatur darstellt, begegnet die Literatur der Minderheit unmittelbar die Literatur des mehrheitlichen Volkes. Der Versuch an einer gemeinsamen historischen Geschichte teilzunehmen, führt auf eine, an den Rand gesetzte Anwesenheit, aber auch auf eine bewußte Erweichung einer harten geschichtlichen Fabel durch die Ablenkung in eine weichere Legende und disziplinierte Chronik. Obwohl an der Korrektur der historischen Wahrheit interessiert, erschöpfen sich die Geschichten der Minderheiten noch immer mit dem Ausprobieren von angemessenen Genres und einem leisen literarischen Flüstern. Mehr Mut, aber auch Erfolg in der Promovierung der Ideen über die Notwendigkeit einer ständigen Überwertung der Geschichte, zeigt die *ernste Literatur* - mit der Kreierung starker (erlebten oder erst möglichen) Welten, die laut mit jeder, so auch unserer Realität, räsoniert.

147

VDG JAHRBUCH 2006

dr. sc. Zaneta SAMBUNJAK

Austrijsko književno nasljeđe u baladama ilirizma

Gotovo kroz sve balade ilirizma provlači se osjećaj za tajanstveno i turobno, prikazuju se motivi duhova i nadnaravnih sila. Smatralo se da je to literarno

nasljeđe njemačke kulture, onoga numinoznoga¹ što se pojavljuje kod njemačkih autora Goethea i Gottfrieda Augusta Bürgera. No ilirski smisao za fantastične motive ne seže do Goetheove i Bürgerove numinoznosti već ga treba tražiti u tmurnom i mračnom raspoloženju austrijskih trivijalnih *Geistergeschichten* s prijelaza XVIII. u XIX. stoljeće i u austrijskoj književnosti *biedermeiera*. To ćemo pokušati dokazati na primjeru nekoliko balada ilirizma.

U tekstovima Ljudevita Vukotinovića, a naročito u baladi, očiti su takvi utjecaji austrijskog književnog nasljeđa.² Kod Vukotinovića se vidi da je oblik hrvatske balade bio isti kao i izvan hrvatske književnosti, ali da je materijal, jezik, situacija, ideološki i politički okvir te nacionalna situacija bila posve drugačija.³

U baladi "Vlastelin" konfliktna situacija proizlazi iz socijalne suprotnosti koja je temelj feudalnom uređenju društva u kojem je Vukotinović tada živio. U baladi, rezultat je te situacije ponižavanje i brutalno umorstvo mlade pučanke. Sukob proizlazi iz zaljubljenosti žene niskog roda u vlastelina koji je smatra ludom bludnicom, iz nemogućnosti ostvarivanja ljubavi između plemića i pučanke: činjenica da je djevojka pučanka čini njezinu ljubav neuzvraćenom, njihov brak neostvarivim.⁴ U Vukotinovićevoj baladi vlastelin bježi od mlade djevojke iz grada u grad a ona ga neprestano slijedi kao sjena moleći ga da joj dopusti da mu "ljubi skute". Socijalna razlika između djevojke i vlastelina ostvarena je horizontalnim i vertikalnim prikazom prirode i osoba (...*samo stati u stop tvojih noga...čelivati rub haljine tvoje...To ti uzvišeni.....I prek gorah i prek voda....*). Osjećaji koji prevladavaju u Vukotinovićevoj baladi "Vlastelin" jesu sentimentalnost, tuga i suosjećanje s mladom pučankom kojoj je jedini grijeh ljubav neprilagođena

VDG JAHRBUCH 2006

149

1. „Numen“ ist ein von Rudolf Otto aus dem Lateinischen entlehnter Begriff, der das Letztendliche / Göttliche / Wunder des Seins beschreiben soll, losgelöst von allen Assoziationen die von Wörtern der natürlichen Sprache ausgehen. Für ihn steht das Numen außerhalb unserer Realität und kann deshalb weder bewiesen noch widerlegt werden. Es lässt sich nur durch dessen Erkenntnis Erfahrung erfahren und zwar entweder als Tremendum (Furcht, Entsetzen) oder Fascinosum (Genugtuung). - Die Wahl dieser beiden Begriffe erfolgte analog zu Numen. Unter "numinos" versteht man heute im Allgemeinen das ambivalente Gefühl des Menschen aus Angst und Faszination bei einer Konfrontation mit etwas Göttlichem oder überhaupt übernatürlich Übernatürlichem.“; <http://www.mauspfeil.com/Numen.html>, 12. 10. 2005.

2. Miroslav Sicek, Pregled novije hrvatske književnosti, Zagreb, 1966., str. 23

3. Ivan Pederin, „Umjetna balada hrvatskog predrealizma“, Izraz, 20 (1976), br. 2, str. 290

4. Problem je to koji obrađuje i Friedrich Schiller u svojoj tragediji Kabale und Liebe i Heinrich von Kleist u Das Käthchen von Heilbronn.

njezinom staležu. Motivi iz drugog svijeta nagovještaju tragediju nakon koje slijedi zadovoljenje pravde kroz motiv osvete. Na kraju balade javljaju se fantastični elementi karakteristični za austrijsku *Geistergeschichte* i *biedermeier*: vjerovanje u demonsku pojavu duha mlade djevojke kao instrumenta osvete. U tom lutajućem duhu, sasvim kao u duhova iz *Geistergeschichte*, nema ničega moćnoga, strašnoga, pogotovo ne stravičnoga i užasnoga: njega, i sve njih u tim pričama o duhovima, obavija tek neka melankolija i tajanstvenost. Ta balada zato ne slični prirodno - magijskoj folklornoj baladi *Sturm und Drang*,⁵ nego onim pričama s duhovima austrijske trivijalne *Geistergeschichte*, u kojima nema ničega neshvatljivoga ni folklornoga. Dakle jezovito-neshvatljivog nema, ali tajanstvenoga ima.⁶

Neobično je plastično u baladi prikazana personifikacija razbješnjelog vjetra: trešnjom zidina grada, zviždanjem, vapajima, šaptanjem, ječanjem, lomljavom i lupom, a sve kao nagovještaj dolaska djevojčine duše koja će vlastelina progoniti do smrti.⁷ Slično je i u Vraza.

Pojava duhova i simboličnoga broja tri u baladi "Osveta" Stanka Vraza nagovještava nesreću. Kao tipična balada, "Osveta" ima misterioznost za svoje osjećajno područje: ono se potvrđuje vjerovanjem u duha koji već vjekovima luta razvalinama grada, dok su mu tri rane na prsima još žive. Radi se tu o duhu koji je za života počinio nedjelo pa se ne može smiriti, što nam kazuje da ta balada slični austrijskoj trivijalnoj *Geistergeschichte* s kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća. Duh, kako u *Geisterromanima* tako i u Vrazovoj baladi, ne izaziva jezu i grozu, ali tajanstven jest.

Duh se javlja u prvoj i zadnjoj strofi balade čineći okvir radnje: u obje je strofe riječ o lutajućem duhu. Ali dok prva služi kao uvod u događaje, zadnja strofa nas podsjeća da legenda još živi i da narod još uvijek vjeruje u nju. Ostalim se strofama provodi fabula u kojoj saznajemo da je duh nekad bio plemić koji je oteo mladu pučanku ne bi li mu postala ženom. No pučanka ga je odlučno odbila a on to ne želi

prihvatiti. U pomoć djevojci pritekli su njezin otac, brat i zaručnik ubivši plemića.⁸ Dramska se napetost očituje između plemića i djevojke te između trojice pučana i plemića u konfliktu koji završava tragično. Razgovora nema, osim što plemić uzalud pokušava nagovoriti djevojku da mu odgovori na njegove molbe, ali ona uporno šuti. Kad tri pučanina stupe na scenu, samo se čuje šapat starca koji daje

150

VDG JAHRBUCH 2006

⁵ Wolfgang Kayser, *Geschichte der deutschen Ballade*, Berlin, 1936, str. 81; U jednoj takvoj čuvenoj baladi, Lenori Gottfrieda Augusta Bürgerera, primjerice, djevojka zazivlje mrtvoga zaručnika. On stiže jedne noći i odvodi je na konju. Djevojci postaje jasno da je on zapravo odvodi u svoj grob. Grozovitost te balade sastoji se u suprotnosti koja postoji između zaručničke ljubavi žive djevojke i nama neshvatljive smrti koja u liku zaručnika na sudbonosan način ulazi u djevojičin život. Smrt je prikazana strašnom zato što je neshvatljiva, priznaju se pučka vjerovanja i ozbiljno shvaća magija kojom djevojka zaziva pokojnika.

⁶ Ivan Pederin, "Na izvorištima trivijalne književnosti, Njemačka sablasna pripovijetka (Geistergeschichte) i engleska gotška pripovijetka (Gothic Story) prema kriminalističkom romanu", *Izraz*, 22(1978), br. 11-12, str. 1525-1526

⁷ Ljudevit Vukotinić, „Vlastelin“, *Danica*, IX (1837), br. 13

⁸ Ne znamo s kojom su namjerom otac i braća došli u plemićev dvorac, no slično tomu u tragediji Gottholda Ephraima Lessinga Emilia Galotti otac radije ubija svoju kćer s njenim pristankom nego da joj dopusti da bude prilježnica plemiću.

upute za napad i naređuje ostalima da šute, dok oni slušaju bez riječi. Atmosfera je ipak puna napetosti: spominje se grad u ruševinama, stvara atmosfera noći kao doba odvijanja radnje, a sve kao nagovještaj nesretnog događaja. Napetost proizlazi i iz slike ulaska trojice pučana u dvorac: on je noćni, tajnovit, urotnički. Samo spominjanje duha daje atmosferi balade crtu tajnovitosti, ali prevladava osjećaj samilosti prema otetoj djevojci, i olakšanja kad je oslobođena. Početak je balade pjesnička slika napuštenog dvorca. Pri opisu te slike prevladavaju zvukovi š, ć, s, c, z te vokali o, a, u, a svi ti glasovi zajedno zvuče kao šuštanje duhove oprave, škripa i pucketanje podova - dočaravaju nam kretanje i jaukanje nemirnoga stanovnika dvorca.⁹ Zvukovi jako pogoduju opisu zagonetne atmosfere koja prevladava u napuštenom dvorcu.

Značajke austrijskog književnog nasljeđa odražavaju se i u baladi Antuna Nemčića- Gostovinskoga, *Grob kaluđera*.¹⁰ Historijska balada *Grob kaluđera* bila je svojedobno jako aktualna.¹¹ Ima ujednačen ali dinamičan ritam, tijek, koji pridonosi dramskoj napetosti baladeskne radnje: osmerci svojom dinamičnošću radnju napeto tjeraju prema kraju, a tu napetost potvrđuju i glavni motivi prisutni u baladi - motiv nasilne smrti, vukodlaka,¹² motiv duše bez tijela koja nemirno luta svijetom, vjerovanje u snove kojima se navješćuju nesreća i zlo,¹³ prodavanje duše vragu, te vječno prokletstvo. Nesreća se u ovoj baladi navješćuje burnim događanjima u prirodi, npr. vihorom u mrkloj noći, na osami, te je tako naviješteno i banovo ludilo.¹⁴ I dok je u romantizmu ludilo otkriće pravoga uma, dotle za biedermeier ono postaje kazna zbog učinjene nepravde. Čovjeku biedermeiera vjera daje moć da u vlastitoj unutrašnjosti stvori utočište svetoj slici ideala, pa ta snaga postaje njegov spas od duhovnog uništenja, ludila, a u isto vrijeme i njegovo duhovno ponovno rođenje.¹⁵ Temeljno osjećajno područje balade *Kaluđerov grob* otkriva nam, dakle, element biedermeiera: on se sastoji u vjerovanju u Božju osvetu za pravednike,¹⁶ ali i u vjerovanju da duhovi mogu začarati čovjeka.¹⁷

151

VDG JAHRBUCH 2006

⁹ Stanko Vraz: "Osveta", u: *Pjesnička djela II., Glasi iz Dubrave žeravinske, Gusle i tambura I-II*, priredio Slavko Ježić, Zagreb, 1954.: Gdje dvorana Dolnjeg grada/ Davno stoji zapuštena./ Svaku skoro noću sada/ Po hodnicah hodi sjena-/ Sjena, ka tri(kažu) ima/ Ljute rane na prsima.

¹⁰ Mirko Tomasović, <http://www.muo.hr/bider/hrv/hpknjiz.htm>, str. 5

¹¹ Djela hrvatskih pisaca, Nemčić/ Bogović, ur. Slavko Ježić, Zagreb 1957., str. 13

¹² Antun Nemčić, "Grob kaluđera", u: *Djela hrvatskih pisaca, Nemčić/ Bogović*: Od ponoći, pa do zore./ U prilici vukodlaka./ Obilazi stenjuć gore/ Na trepet i strah seljaka

¹³ Antun Nemčić, "Grob kaluđera": Sanjala sam strašan sanak./ Da sam bila na sudištu./ Gdje se plaća čudan danak./ Gdje tvu dušu vrazi ištu./... ili Tiho njojzi tada kaže:/ "Slušaj, kruno ljepotica!/ Ak' te noći san ne laže./ Do malo ćeš bit kraljica..."

¹⁴ H. A. Korff, *Geist der Goethezeit, Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*, Bd. III, Frühromantik, Leipzig, 1956., str. 463-464: Ludilo u romantizmu igra veliku i značajnu ulogu. Vezuje se uz lošu savjest i halucinacije, personificirane predodžbe koje su u antičkoj mitologiji imale lik furija. Osjećaj straha koji izaziva loša savjest u romantičkoj generaciji dobiva općenitiju ulogu. Postaje strah od nadolazećega, strah od života koji se osjeća kao nešto neugodno.

¹⁵ Wilhelm Bietak, *Das Lebensgefühl des „Biedermeier“ in der österreichischen Dichtung*, Wien-Leipzig, 1931., str. 169

¹⁶ Antun Nemčić, "Grob kaluđera": A1 pravednu stvar Bog štuje./ A što njegov stvor gizdavi/ oholasto napastuje./ od sniženja to izbavi

¹⁷ Antun Nemčić, "Grob kaluđera": Oj Slovenko plemenita!// Bog te čuvao te nesreće./ Kaluctera da mahnila/ Duh ti čedo ne ureče.

Fabula balade *Kaluđerov grob* priča o banu koji diže ustanak protiv svoga kralja

da bi mu oteo krunu. Gubi bitke, nakon čega ga strah od kraljeve osvete i vlastito malodušje tjeraju da u samostanu potraži spas. Grižnja savjesti koja ga proganja te njegovo podsvjesno vjerovanje da je izdao domovinu, čine ga ludim pa on u tom ludilu i umire. Bana iz balade je, dakle, usmrtio njegov vlastiti osjećaj krivnje koji, personificiran u obliku mlade žene,¹⁸ postaje izvršiteljem volje strašne više sile koja donosi nemilosrdnu presudu - ludilo za života, a nakon smrti vječno lutanje u obliku vukodlaka. Ova balada zaista sliča austrijskoj trivijalnoj *Geistergeschichte* s kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća, baš zato što u njoj nema grozovitosti, nego samo tajanstvenosti, a duh ne može naći mir zbog nepravdi koje je učinio za života.¹⁹

Prve strofe balade upoznaju nas sa samotnim grobom i atmosferom koja oko njega vlada, dok su zadnje strofe objašnjenje zašto je atmosfera oko groba tako tajanstvena da se slučajni prolaznik osjeća nelagodno.²⁰ Jasno nam je dano do znanja da onaj čiji je to grob može nanijeti samo zlo, jer je to zlo i za života nanio sebi i svojoj obitelji a htio ga je nanijeti i domovini. Unutar tog su okvira dijelovi obilježeni snovima koji nagovještaju buduće događaje. Prvi san banu je poticaj da ide u borbu protiv kralja Radoslava, drugi je san izraz banova straha koji ga je natjerao da pobjegne u samostan; treći je dio opis banova ludila i smrti. Dijalozi se vode između bana i njegove žene, a vode se oko snova koje likovi sanjaju. Baš ti razgovori pridonose napetosti balade: nakon njih se uvijek događaju nesretne stvari - krvoproliće ili ludilo. Ostali stihovi u navodnim znakovima su glasovi koji banu govore da je izdajica a dolaze mu iz podsvijesti i postaju njegove jedine riječi; osuđen je na to da ih u svome ludilu stalno ponavlja: *Oprošteno svima, svima / samo nije izdajici*.

Tu se prepoznaje utjecaj austrijskog pisca biedermeiera Franza Grillparzera.

On u *Die Ahnfrau* najvećim zločinom smatra ubojstvo oca te to iskazuje stihovima *...Allen Sündern wird vergeben, / Nur dem Vatermörder nicht!* Nemčić tu misao primjenjuje na izdajstvo domovine. Grillparzerovi stihovi izrečeni su uporabom oštre antiteze, kao i slična misao u Nemčićevoj baladi *Grob kaludera*: *...Svima, svima: / Zulumčaru, ubojici, / prošteno je svima, svima- / samo nije izdajici!*²¹

Lirski dio balade *Grob kaludera* osjećaji su osvete, želje za vlašću, straha od smrti, krivnje, a svi ti osjećaji prikazuju se kao da su prisutni u banovoj duši. Oni su još pojačani stvaranjem turobne atmosfere opisom prirode oko groba. Turobnost, 152

VDG JAHRBUCH 2006

¹⁸ Antun Nemčić, "Grob kaludera": Kad u ponoć gospu mladu/ sluša u snu što besjedi:/ " Oprošteno jest grijesnima:/ Zulumčaru, ubojici, Oprošteno svima, svima- / Samo nije izdajici!"

¹⁹ Ivan Pederin, "Na izvorištima trivijalne književnosti", str. 1525

²⁰ Antun Nemčić, "Grob kaludera": Oj Slovenko plemenita!// Bog te čuvao te nesreće:/ Kaludera da mahnita/ Duh ti čedo ne ureče.

²¹ Vladoje Dukat, "Nemčić i Grillparzer", Nastavni vjesnik, XXXVIII (1929-1930), str. 89; U ovoj baladi na više mjesta se otkriva i utjecaj njemačkog pjesnika balada Ludwiga Uhlanda. Stih ... Čudno sanja Bjelin bane... podsjeća na početak u baladi Die Jagd von Winchester: ... König Wilhelm hatt' einen schweren Traum.... Kao Bjelin ban tako i Rechberger u Uhlandovoj istoimenoj baladi ustaje noću iz groba i obilazi šumom bez smirenja.: u: Vladimir Kesterčanek, „O utjecaju njemačkih pjesnika na Antuna Nemčića“, Nastavni vjesnik, XXIX (1920-1921), sv. 7-8, str. 304-305: Rechberger war ein Junker keck, / Der Kaufleut' und der Wanderer Schreck.

tmina i tajanstvenost koja sad okružuje njegov grob, za života je banu stezala srce a vihor koji tuda urliče banovo je ludilo koje mu je opustošilo dušu: jer tko izdaje domovinu izdao je samoga sebe.

Balada *Grob kaludera* po duhu bi mogla biti patriotska ilirska balada, no u njoj su itekako prisutni elementi biedermeiera, karakteriziranih u prvom redu jakim strahom od djelovanja.²² Bjelin ban, tako, pošto je započeo rat s kraljem Radoslavom, usred zbivanja pokazuje silan strah od nastavka borbe, ostavlja sve, baca mač i bježi u samostan.²³ Bjelin ban se pokajao što je izašao iz sigurnosti svoga omeđenog svijeta života bez zahtjeva, a biedermeierska melankolična mudrost i u ovoj baladi prisutna je u spoznaji da je maleni, ograničeni svijet kojeg smo sazdali u svakom trenutku ugrožen djelovanjem nepredvidive ljudske prirode i događaja iz društvenog života.

Zanimljiva nam je, konačno, posebice zbog elemenata austrijskog nasljeđa u njoj, balada *Rajska ptica* Ivana Trnskoga. U njoj nailazimo na biedermeierski lik duhovnika koji prakticira tradicionalne pobožnosti, dok je istaknuto naglašavanje njegova unutrašnjeg duševnog života. Fabula je te balade vrlo jednostavna: kaluđer odlazi iz manastira u šetnju prirodom i slavi Boga stvoritelja; Bog, vidjevši

tu iskrenu vjeru, odluči ga nagraditi pogledom u raj - šalje rajsku pticu koja kaluđeru svojim pjevom dočarava rajsku ljepotu.²⁴ Odlaskom rajске ptice kaluđer se budi iz sna i vraća se u manastir, ali tu nalazi sama nepoznata lica: otkrije sa da je od njegova odlaska iz manastira prošlo dvije stotine godina. Želi sa svojom braćom kaluđerima podijeliti radosno iskustva viđenja raja, no prije nego mu to uspijeva umire.

Dramski element balade, dijalog, u *Rajskoj ptici* Ivana Trnskog nije primaran. Zato je osjećajnošću postignuta veličanstvenost ove balade: ona se očituje zadivljenom kaluđerovom ljubavi prema Božjim stvorovima, prema samome Bogu, u stvaranju duhovne atmosfere opisom prirode.

Lutajući, kaluđer se divi Božjem stvaranju, pa postupno dolazi do formiranja motiva tipičnog za baladu: vjerovanja u neku višnju personificiranu silu, sveto koje ima utjecaj na zemaljske događaje, premda to moćno nije i strašno. Otkrivanje rajске tajne liku kaluđera je omogućilo iskreno duhovno stapanje s ljepotama prirode. No, rajска ljepota nije svima dostupna, nego samo odabranima, pa kad je kaluđer svoju spoznaju htio podijeliti sa svojom braćom, on "...se nice sori./ Ode na istinu/ K bogu u visinu!" Za baladu je inače tipično tmurno, turobno raspoloženje, nasilne smrti i zastrašujući događaji. Slika smrti u ovoj baladi, naprotiv, potpuno

153
VDG JAHRBUCH 2006

²² Možda je Nemčić tu aludirao na to da su ilirci tako pokušavali poduzeti korake protiv austrijske cenzure i vlasti, no strah od osvete vlasti bio je jači pa su svoje namjere skrivali u pjesmama. Tako su, uostalom, postupali i pisci biedermeiera.

²³ Antun Nemčić, „Grob kaludera“: Bana čami obilaze./ Rado bi i odustao./ Al ne vidi shodne staze./ Svoje glave mu je žao.

²⁴ Ivan Trnski, "Rajска ptica" u: Ivana Šarića hrvatska čitanka za II. razred srednjih škola, priredio dr. Ferdo Nikolić, prof. Kr. učiteljske škole zagrebačke, izdanje i naklada Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1922., str. 135-139: To je vrlo milo/ Višnjem Bogu bilo./ Te namisli veću/ sluzi svome sreću/ Rajski glas da sluša./ raj da dolje kuša.

odudara od tih predodžaba. Smrt je doživljena kao nešto divno, kao san, kao stapanje s prirodom punom života, kao otkrivanje tajni svih nebeskih čudesa. Smrt koja dolazi od Boga, a glasnik joj je rajска ptica, nije zakukuljena spodoba s kosom, već milozvučno pjevanje koje nas potiče na zaborav svega svjetovnoga, pa i prirode, iako je ona svojom ljepotom najbliža božanskome. To je biedermeierski doživljaj smrti. Smrću se u biedermeieru ponovo uspostavlja narušena harmonija između ideala i stvarnosti,²⁵ gubi se svijest o odnosu između idealnog svijeta i svakidašnjice, jer se potpuno uranja u snove.

Vidjeli smo da u prikazima duhova i povratnika s drugog svijeta u obrađenim baladama ilirizma nema ničega numinoznoga, stravičnoga i užasnoga, jezovitoga i neshvatljivoga kao u njemačkoj prirodno-magijskoj baladi Sturm –und Dranga, već se naglašuje melankolija i tajanstvenost, vjerovanje u neku višnju personificiranu silu koja ima utjecaj na zemaljske događaje, ali nije strašna. Baš u takvim se prikazima pronalazi dokaz književnog nasljeđa austrijske *Geistergeschichte* s kraja 18. i početka 19. stoljeća te austrijske književnosti biedermeiera u baladama ilirizma

Österreichisches Literaturerbe in den Balladen des Illyrismus

Das Gefühl für das Geheimnisvolle und Trübe zieht sich durch alle Balladen des Illyrismus; man stellt Motive der Geister und der übernatürlichen Kräften dar. Man betrachtete das als die literarische Erbschaft der deutschen Kultur, des Numminosen, das bei den deutschen Autoren Goethe und Gottfried August Bürger auftritt. Das illyrische Verständnis für die phantastischen Motive erreicht Goethes und Bürgers Numminosität nicht, man soll sie in der üblen und dunkeln Laune der österreichischen trivialen Geistergeschichten, von der Jahrhundertwende des 18. in das 19. Jahrhundert in der österreichischen Biedermeierliteratur suchen.

154

VDG JAHRBUCH 2006

²⁵ Wilhelm Bietak, nav. djelo, str. 98

Literatura:

• Bietak, Wilhelm, *Das Lebensgefühl des „Biedermeier“ in der östreichischen Dichtung*, Wien-Leipzig, 1931.

- *Djela hrvatskih pisaca*, Nemčić/ Bogović, ur. Slavko Ježić, Zagreb 1957.
- Dukat, Vladoje, "Nemčić i Grillparzer", *Nastavni vjesnik*, XXXVIII (1929-1930), str. 88-90
- Kayser, Wolfgang, *Geschichte der deutschen Ballade*, Berlin, 1936.
- Kesterčanek, Vladimir, „O utjecaju njemačkih pjesnika na Antuna Nemčića“, *Nastavni vjesnik*, XXIX (1920-1921), sv. 7-8, str. 301-306.
- Korff, H. A., *Geist der Goethezeit, Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*, Bd. III, Frühromantik, Leipzig, 1956.
- Pederin, Ivan, "Na izvorištima trivijalne književnosti, Njemačka sablasna pripovijetka (Geistergeschichte) i engleska gotska pripovijetka (Gothic Story) prema kriminalističkom romanu“, *Izraz*, 22(1978), br. 11-12, str. 1517-1540.
- Pederin, Ivan, „Therese von Artner und die österreichische Literatur des Biedermeiers in Zagreb“, *Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie*, 28 (1984), Heft 5., str. 300-312
- Pederin, Ivan, „Umjetna balada hrvatskog predrealizma“, *Izraz*, 20 (1976), br. 2, str. 284-296.
- Šicel, Miroslav, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb, 1966.
- Tomasović, Mirko, <http://www.muo.hr/bider/hrv/hpknjiz.htm>
- Trnski, Ivan, "Rajska ptica" u: *Ivana Šarića hrvatska čitanka za II. razred srednjih škola*, priredio dr. Ferdo Nikolić, prof. Kr. učiteljske škole zagrebačke, izdanje i naklada Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1922., str. 135-139
- Vraz, Stanko: "Osveta“, u: *Pjesnička djela II., Glasi iz Dubrave žeravinske, Gusle i tambura I-II*, priredio Slavko Ježić, Zagreb, 1954.
- Vukotinović, Ljudevit, „Vlastelin“, *Danica*, IX (1837), br. 13.

155

VDG JAHRBUCH 2006

Vlat ko ČAK ŠI RAN

Tiskovine na njemačkom jeziku u gradu Sisku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Uvod

Ovaj članak nastoji prikazati njemačke tiskovine koje su nastale u gradu Sisku u vrijeme kada se on intenzivno razvija, te kada se pojavljuje potreba za takvim sredstvima komunikacije. Nije teško dokučiti koliko su važne informacije, a jedini medij koji ih je mogao prenositi u to vrijeme bile su novine. Sisak je kao trgovački, obrtnički i industrijski grad svakako bio povoljno tlo za razvoj novinstva. Njemački jezik je u tom smislu imao dosta važnu ulogu u samim njegovim počecima. Prvi sisački tjednik bio je dvojezičan te se tiskao i na hrvatskom i na njemačkom jeziku. Iako u Sisku nije bilo velike njemačke zajednice koja bi usmjeravala novinsku politiku ili imala svoje novine, njemački jezik je bio važno sredstvo komunikacije. Može se reći da je bio jezik trgovine. Trgovcima je bilo svakako važno izaći iz lokalnih okvira te prodrijeti na strana tržišta, a poznavanje njemačkog jezika omogućavao im je prisutnost na tržištima čitave Monarhije. Stoga je i tiskovinama koje se javljaju u Sisku njemački jezik bio samo sredstvo kojim su se one koristile u svome nastupu prema tržištu. One su bile većinom namijenjene trgovcima drvom i žitaricama. Trgovina tim proizvodima bila je okosnica gospodarskog razvoja Hrvatske sve do početka 20. stoljeća. Usporeni razvoj industrije upravo je uvjetovao takav način trgovanja u vrijeme kada su se velike europske države intenzivno prolazile kroz industrijsku revoluciju. Iako su novine na njemačkom jeziku u gradu Sisku bile pretežno gospodarskog karaktera one su donosile i niz informacija koje su važne za poznavanje društvenog života grada. Zbog toga su predstavljale važan segment u razvoju sisačkog novinstva te su bile pokazatelj onoga smjera u kojem se grad kretao. Isto tako one su važan povijesni izvor za istraživanje razvoja grada Siska.

Grad Si sak na pri je la zu stol je ća

Na prijelazu stoljeća Sisak je bio važan hrvatski trgovački i obrtnički grad, te grad sa pojačanim razvojem industrije. Njegov važan strateški položaj doveo je do toga da je stanovništvo grada počelo sve više rasti i gospodarski jačati.¹ Iako je u okvirima Austro – Ugarske Monarhije predstavljao perifernu sredinu, Sisak je itekako bio kozmopolitsko središte u koje su dolazili narodi iz svih dijelova države, VDG JAHRBUCH 2006

157

¹Davorka Obradović, Trgovačka elita kao glavni čimbenik društvenih zbivanja u Sisku u drugoj polovici 19. stoljeća, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 2, Sisak 2001., str. 129-151

a i šire iz svih dijelova Europe. Uz dominantno hrvatsko stanovništvo, tu još bili i Česi, Mađari, Austrijanci, Talijani, Židovi, Srbi, Francuzi ... U prvoj polovici 19. stoljeća u gradu je bilo ispod 1000 stanovnika, da bi početkom 20. stoljeća njihov broj porastao na 8000. Takav porast svakako je bio odraz razvoja grada. Godine 1862. kroz Sisak prolazi prva željeznička pruga na ovim prostorima. Ona je omogućila lakše trgovačke veze sa Srednjom Europom jer se kretala u smjeru Zagreba i Zidanog mosta u Sloveniji prema prijestolnici Monarhije u Beču. Takvo povezivanje pozitivno je djelovalo na razvoj gradskog gospodarstva, pogotovo ako se tu doda i riječna luka sa intenzivnim trgovačkim prometom. Povećanjem broja stanovnika i gospodarskim jačanjem grada formira se sloj bogatih trgovaca koji nastoje pratiti moderne tokove svoga vremena, zatim brojni činovnici, učitelji u školama, intelektualci, obrtnici itd. Njihove potrebe izlazile su izvan okvira svakodnevnog života grada, pa je kao posljedica toga došlo do osnivanja brojnih građanskih društava kojima su se povezale gradske elite, ali i ostalo građanstvo.²

Gospodarski i društveni razvoj grada, kretao se usporedo s promjenama unutar njegove fizionomije. Do 1874. godine Sisak je bio podijeljen na dva dijela – na Civilni Sisak na lijevoj obali Kupe i na Vojni Sisak na desnoj obali koji je bio u sklopu Vojne krajine. Gotovo jedno stoljeće rijeka Kupa je dijelila ta dva središta koja su se paralelno razvijala prvenstveno zahvaljujući trgovini. Njihovo kvalitetnije povezivanje započelo je 1862. godine kada je preko rijeke Kupe podignut drveni most. Godine 1874. ta dva središta se ujedinjuju u jedinstveni grad. Na njegovo čelo dolazi agilni gradonačelnik Franjo Lovrić, koji je na tom mjestu ostao sve do 1902. godine. Za njegova mandata grad je imao izuzetno dinamičan razvoj. Grade se brojni važni objekti kao što je gradska bolnica, zatrpavaju se veliki kanali oko grada, uređuju se putevi i ostala gradska infrastruktura. Upravo u njegovo vrijeme grad je doživio najveći porast broja stanovnika, te se može reći da je on jedna od najvažnijih osoba grada Siska u 19. stoljeću.³

U takvim razvojnim okvirima formiraju se uvjeti za pojavu prvih tiskovina. Grad kao što je bio Sisak sa tri trgovačka i dva obrtnička udruženja, riječnom lukom, željezničkom prugom, sa još većim razvojnim potencijalom, te bogatim društvenim životom svakako je imao potrebu za takvim sredstvima komunikacije.

Po č e ci no vin stva u gra du Si sku

Izlazak novina za jednu sredinu predstavlja izuzetnu važnost. One su odraz jednog vremena, sredine u kojoj se pojavljuju, te nama danas izvor informacija o prošlom vremenu. Na žalost, u gradu Sisku do danas nije nikada objavljena niti

158

VDG JAHRBUCH 2006

²Vlatko Čakširan, Građanska društva Siska na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak br. 5, Sisak 2005.

³Više o Franji Lovriću u: Ivica Golec, Gospodarsko-politička i kulturna djelatnost Franje Lovrića (1815.-1910.), Radovi ZHP, 27, 1994., str. 205-214

jedna monografija koja bi sustavno prikazala i prezentirala razvoj novinstva. Iako postoje neki tekstovi i podaci u pojedinim radovima niti jedan od njih ne obuhvaća čitav razvojni vijek sisačkog novinstva. Stoga su informacije vezane uz neke novine koje se javljaju na početku dosta šture i neprecizne. Pogotovo se to odnosi na one koje su tiskane na njemačkom jeziku.

Prve novine koje su tiskane u gradu bile su "Zatočnik". Nastale su u tiskari Ivana Vončine koja se nalazila u Vojnom Sisku 1869. godine, a uređivali su ga Ivan Vončina⁴, Matija Mrazović⁵ i Josip Miškatović⁶ pripadnici Narodne stranke. Zbog liberalnijeg zakona o tisku na području Vojne krajine, mogućnost zabrane tiskanja

ili zapljene novina bila je manja nego u Civilnoj Hrvatskoj pod upravom bana Levina Raucha. Stoga su novine ovu situaciju iskoristi za napad na Rauchovu vlast, pogotovo oko pitanja isušivanja Lonjskog polja.⁷ Kao posljedica njihova pisanja ban Levin Rauch morao je odstupiti sa svojeg položaja. Novine su ubrzo prestale izlaziti. Umjesto njih izlaze novine "Branik", također tiskane u Vojnom Sisku, no i one su bile kratkog vijeka. Tiskane su do srpnja 1871. godine. Iste godine u Vončininoj tiskari tiskaju se i novine "Südslavische Zeitung – Neue Folge", o kojima će kasnije biti više riječi. U spomenutim novinama koje su tiskane u Vojnom Sisku redovito su se objavljivali vijesti, članci, dopisi čitatelja i druge informacije o Civilnom i Vojnom Sisku. Ujedno su se tiskovine i prodavale u oba dijela grada.⁸ Sve tri tiskovine bile su izrazito političkog karaktera te su stajale na strani opozicije, a liberalni zakoni prema tiskanju novina doveli su do toga da je Vojni Sisak odigrao važnu ulogu u razvoju liberalnog tiska u Hrvatskoj, te razvoju novinstva u gradu Sisku. U takvim političkim i razvojnim okvirima javlja se i tisak na njemačkom jeziku.

Ti sko vi ne na nje ma č kom je zi ku

Njemački jezik imao je važnu ulogu u počecima razvoja sisačkog novinstva. Kao što je već napomenuto, u gradu nije djelovala posebno jaka njemačka zajednica koja bi usmjeravala razvoj novinstva, ali je njemački jezik bio jezik komunikacije među trgovačkom elitom koja je svoju gospodarsku snagu koristila u razvoju grada.⁹ Dobar dio te elite činili su i Židovi koji su se njemačkim jezikom koristili u

159

VDG JAHRBUCH 2006

⁷Ivan Vončina, političar, rođen 1827. u Novom Vinodolskom, a umro 1885. u Zagrebu. U Sisku izdaje novine *Zatočnik*, *Branik* i *Südslavische Zeitung – Neue Folge* u kojima napada hrvatskog ban Levina Raucha i Hrvatsko – ugarsku nagodbu. Za banovanja Ivana Mažuranića bio je gradonačelnik Zagreba od 1877. do 1879. Nakon toga prelazi u mađaronsku Narodnu stranku.

⁸Matija Mrazović, političar, pravnik i publicist, rođen 1824. u Visokom ispod Kalnika, a umro 1896. u Zagrebu. Bio je jedan od osnivača novina *Pozor* i član Narodne stranke. Uz Ivana Vončinu i Josipa Miškatovića uređuje novine *Zatočnik*. Godine 1880. istupa s 22 zastupnika iz Narodne stranke i utemeljuje Neodvisnu narodnu stranku.

⁹Josip Miškatović, publicist i političar, rođen 1836. u Cerniku, a umro 1890. u Zagrebu. Od 1862. surađuje s novinama *Pozor*. Godine 1869. dolazi u Sisak te postaje jedan od urednika novina *Zatočnik*.

⁷Davorka Obradović, *Zatočnik* – uz 130. obljetnicu izlaženja prvih novina u Sisku, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 1, Sisak 2000., str. 104 - 118

⁸Miroslav Matovina, *Sisački Viestnik* iz 1876. godine, Pučki kalendar Ljudevit Posavski, Sisak 1996., str. 96

⁹D. Obradović, 2001., str. Str. 129-151

svakodnevnom životu. U tim prilikama nije bila čudna pojava takvih tiskovina. Njih je prema izvorima bilo četiri, te su se javljale u različitim razdobljima. Ono što ih je karakteriziralo bilo je pisanje o trgovini i to ponajviše o trgovini drvom. Novine su bile vođene od strane Hrvata koji su privremeno boravili u Sisku, ili od građana Siska koji su bili stranoga porijekla. Takav raspored bio je posljedica gospodarsko – političkih odnosa toga vremena u Hrvatskoj.

Među prvim novinama koje su tiskane u gradu bile su "Südslavische Zeitung – Neue Folge" 1871. godine. Nakon toga se pojavljuje prvi lokalni tjednik tiskan u gradu "Sisački Viestnik – Sisseker Local Anzeiger". To su bile dvojezične novine tiskane 1876. godine. Zadnje dvije tiskovine bile su isključivo vezane uz trgovinu drvom. Prva je tiskana od 1880. do 1885., a druga od 1900. godine. Sve četiri tiskovine predstavljale su odraz razvoja grada Siska kao trgovačkog, obrtničkog, industrijskog središta. Okolnosti u kojima su izlazile bile su odraz razvoja hrvatskih zemalja na prijelazu stoljeća, te se njihov izlazak može tumačiti na lokalnoj i globalnoj razvojnoj razini.

Südsla vi sche Ze i tung – Neue Fol ge

Ove novine bile su prve koje su u Sisku tiskane na njemačkom jeziku. Već je spomenuto da su izlazile u Vojnom Sisku u tiskari Ivana Vončine 1871. godine. Izdavači novina bili su Josip Praus¹⁰, osoba koja je pokrenula prvu ediciju ovih novina koje su izlazile od 1849. do 1852. godine, te Ivan Vončina, a urednik je bio Klement Božić¹¹.

Novine su izlazile od 5. siječnja do 30. lipnja 1871. godine, te predstavljaju peto godišće od svoga pokretanja 1849. godine.¹² Isprva je izlazio kao dnevnik, no nakon 5 dana ograničio se na tri dana u tjednu. Tek u posljednja dva mjeseca izlazio je svaki dan.¹³ Počele su izlaziti nakon prvog sastanka južnoslavenskih političara iz Austro – Ugarske Monarhije u Ljubljani krajem 1870. godine, sa ciljem da se utvrde osnovne linije zajedničke južnoslavenske politike.¹⁴ Ujedno su slijedile pravac onog

dijela Narodne stranke koji je tražio reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe.¹⁵ Važno je napomenuti da je sastanak u Ljubljani bio iniciran na sastanku hrvatskih i slovenskih političara koji se održao iste godine u Sisku nekoliko mjeseci ranije. Na njemu je bio postignut načelni dogovor da se ide za tim da ujedinjena Hrvatska i

VDG JAHRBUCH 2006

¹⁰ Josip Praus, publicist, rođen je 2. svibnja 1819. godine u mjestu Rychnov u Češkoj, a umro je u Sisku 11. studenog 1874. godine. Pokretač je novina "Südslavische Zeitung" 1849. u Zagrebu. Osnivač je društva *Slavenska lipa na slavenskom jugu* 1848. godine u Zagrebu. Godine 1853. postaje tajnikom Matice Hrvatske, te od 1853. do 1858. uređuje njezin list *Neven*. Godine 1871. postaje predsjednik Trgovačke komore u Sisku, u kojem i pokreće novu ediciju novina *Südslavische Zeitung*.

¹¹ Klement Božić, novinar, rođen 1841., a umro 1893. godine. Radio je kao konzularni činovnik u Sarajevu, te bio dopisnik novina *Pozor i Zatočnik*, te urednik zadnje navedenih novina. Od 1880. do 1893. godine bio je urednik novina *Obzor*.

¹² V. Švoger, 2002., str. 97

¹³ *Südslavische Zeitung*, Enciklopedija Jugoslavije, sv.8, Zagreb 1971., str. 214-215

¹⁴ isto

¹⁵ Hrvatsko-ugarska nagodba sklopljena je 1868. godine. Njome je Hrvatska dospjela u podređeni položaj naspram Mađarskoj, te je izgubila znatna prava koje je prije toga posjedovala.

Slovenija stvore posebnu federalnu jedinicu koja bi s Ugarskom sklopila ugovor o realnoj uniji.¹⁶ Ljubljanski sastanak nije doveo do ostvarenja čvršće programske podloge za zajednički rad. Slovenci su se otvoreno izjasnili za političku zajednicu sa drugim Južnim Slavenima u Monarhiji, a hrvatski i slovenski predstavnici zajednički su se izjasnili za rješenje južnoslavenskog pitanja u okviru Habsburške Monarhije. Tome su se protivili srpski predstavnici koji su očekivali skoru propast Monarhije, te su bili pod utjecajem kneževine Srbije i njezine vanjske politike.¹⁷ Novine su tako predstavljale odraz ne samo hrvatske političke scene koja se profilirala oko pitanja Hrvatsko – ugarske nagodbe, već i šire južnoslavenske politike u okviru Monarhije. Izlaženjem na njemačkom jeziku nastojale su obuhvatiti širi okvir zajedničke države, pokušavajući time informirati puno veće čitateljske krugove. Nije poznato da li su novine imale većeg odjeka u svome kratkom trajanju, no svakako su bile nastavak onog političkog djelovanja koje se formiralo oko novina *Zatočnik* i *Branik*, te politike Narodne stranke.

Si sa č ki vie stnik – Sis se ker Lo cal Anze i ger

Ove dvojezične novine bile su prvi lokalni tjednik u gradu Sisku. Tiskane su 1876. godine u tada već ujedinenom gradu, vjerojatno u tiskari Adolfa Fante. Pokretač i urednik novina bio je sisački trgovac Norbert Bitroff.¹⁸ Prvi broj izašao je 13. kolovoza, a ugasio se krajem iste godine. Pola lista bilo je na hrvatskom, a druga polovica na njemačkom jeziku. Ovakvu koncepciju urednik je objasnio mogućnošću proširenja lista izvan Hrvatske - "Najmilije bilo bi mi kada bi imao nade za uspjeh, ovaj list isključivo na hrvatskom jeziku izdavati, ali moje poduzeće skopčano je sa znatnim troškovima, što će ih nadam se laglje pokriti, ako mojem listu prokrčim put i preko granica naše domovine ...".¹⁹ Vidljivo je da je prema autorovim riječima cilj bio da se novine probiju izvan hrvatskih granica. Ujedno je organizirao i godišnju pretplatu za inozemstvo u iznosu od 6 forinti. Dakle pridavao im je puno veću važnost od samo lokalne razine. To je posebno bilo vidljivo s obzirom na tematiku novina. Njihov prvenstveni cilj bilo je donošenje informacija vezanih uz trgovinu drvom i žitaricama, najvažnijim privrednim granama u Hrvatskoj toga vremena. U prvom članku u novinama pod naslovom *Naša trgovina liesom* Bitroff navodi: "Učinili smo si zadaćom, ovu važnu struku trgovine koliko moguće promicati tome, da našim čitateljima sve priobčujemo, što ih glede iste zanimati može, i mislimo da ćemo time priteći staroj već potrebi našega tržišta"²⁰. S obzirom da je Sisak bio važno trgovačko središte, a drvo i žitarice su mu bile osnove trgovačkog razvoja ovakve informacije su bile izrazito

VDG JAHRBUCH 2006

¹⁶ Franjo Tuđman, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji I., Zagreb 1993., str. 54-55, 56-57

¹⁷ isto, str. 57-58

¹⁸ Norbert Bitroff rođen je u Šopronu u Mađarskoj 16. svibnja 1835. godine. U Vojni Sisak se doselio još kao dijete gdje se počeo baviti trgovinom, a nakon smrti strica preuzima kompletno obiteljske trgovačke poslove. Umro je 23. ožujka 1887. godine u Sisku.

¹⁹ *Sisački Viestnik*, br. 1, 1876., str.1

²⁰ Isto, str. 1

korisne.²¹ Bitan je i naglasak na ono što autor navodi kao važno za dobivanje tih informacija, a to je "... stara već potreba našega tržišta".

Osim informacija za trgovce te su novine donosile i informacije koje su se

dešavale u samom gradu Sisku. Pratile su društveni život, donosile su informacije o gradskim izborima i radu gradskog zastupstva. Pratile su i kulturna događanja pa

162

VDG JAHRBUCH 2006

²¹ Grad Sisak svoj razvoj u 19. stoljeću duguje upravo pokretanju riječnog trgovačkog puta Dunavom, Savom i Kupom. Tim se rijekama od druge polovice 18. stoljeća prevozilo žito iz plodnog Banata, prema Jadranskom moru. Sisak je na tom putu služio kao pretovarna luka prema gradu Karlovcu koji se nalazio uzvodno rijekom Kupom.

su obavještavale o djelovanju sisačkog arheološkog društva *Siscia*, što je bitno jer je to društvo prvo započelo sa brigom o rimskim ostacima pronađenim u gradu i njegovoj okolici. Novine su udovoljavale uskim potrebama trgovaca, ali i širim potrebama sisačkog građanstva koje nije bilo zainteresirano za trgovinu. Njemački jezik novina bio je važan iz dva aspekta - proboj na strana tržišta, a vezano uz to i opstanak novina. Bitroff je kao agiln i spretan trgovac nastojao proširiti utjecaj svojih novina, a samim time i svoj interes na širi prostor Monarhije. Ulaganje kapitala u taj pokušaj smatrao je poslovnim činom od koristi. Iako su novine prestale izlaziti krajem 1876. godine Bitroff kao upješan trgovac nije propao, ali čini se da više nije ulazio u takve poduhvate.

Ti sko vi ne ve za ne uz trgo vi nu drvom

Dvije preostale tiskovine bile su isključivo strukovne te su vezane uz trgovinu drvom i drvnim proizvodima. O njima ima vrlo malo podataka no iz samog imena tiskovina razaznaje se njihov karakter.

Prve novine nazivale su se **Oesterreichisch – ungarische Handelsblatt für Walderzeugnisse** ili Austro – ugarske stručne novine za proizvode od drva²².

Tiskane su od 1880. do 1885. godine u tiskari Adolfa Fante.²³ Nije poznato tko je financirao izlazak novina, no veliki broj sisačkih trgovaca koji su se bavili trgovinom drvom svakako su imali koristi od informacija koje su tu tiskane. Može se i ustvrditi da su te novine nastavile tradiciju informiranja o trgovini drvom koju je započeo *Sisački viestnik – Sisseker Local Anzeiger*. Nije poznato da li je Norbert Bitroff imao kakvu ulogu u tiskanju novina.

Druge novine nazivale su se **Kroatisch – slavonsche Holz – Zeitung. Fachblatt für Holz – Produzenten, Holz – Händler und Holz – Interessenten** ili Hrvatsko – slavonske drvodjelske novine. Stručno glasilo za

proizvođače drvene robe, za trgovce drvom i za one koji su zainteresirani za drvene proizvode.²⁴ Prvi broj je izašao 14. travnja 1900. godine, a tiskan je u tiskari Sigismunda Jünkera²⁵ u Sisku. Urednik mu je bio Josef Kohn koji je redakciju imao u Zagrebu, a administraciju u Sisku. U Sisku je tiskano prvih pet brojeva, a nakon toga se javljaju u Zagrebu gdje su promijenile nekoliko urednika (E.L. Blau, W. Dorth, E. Fassel, A. Blau)²⁶. Miroslava Despot navodi da se novine ponovo javljaju 1904. i da od tiskanja prvih pet brojeva u Sisku vjerojatno nisu izlazile do te

163

VDG JAHRBUCH 2006

²² Rudolf Horvat, Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj, Zagreb 1996, str. 433

²³ Adolf Fanto imao je jednu od prvih tiskara koje su se nalazile u gradu Sisku. Važan je i po tome jer su kod njega segrovala dva buduća glavna sisačka tiskara Sigismund Jünker i Janko Dujak. Jünker je kasnije preuzeo njegovu tiskaru 1892. godine te ju je držao u Sisku sve do 1941. godine kada se seli u Zagreb.

²⁴ Miroslava Despot, Osvrt na štampanu grad u literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatske od 1851. do 1918., u: Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb 1967., str. 334-335

²⁵ Sigismund Jünker rođen je 19. travnja 1869. godine kao dijete židovskog doseljenika iz Mađarske, tiskara Julijusa Jünkera. Bio je tiskar, knjižar i izdavač tiskovina koji je svoj zanat izučio kod Adolfa Fante, a 1892. godine I preuzeo njegovu tiskaru i knjižaru. U Sisku djeluje sve do 1941. godine, kada svoju tiskaru seli u Zagreb. Umro je 20. kolovoza 1942. godine u Zagrebu.

²⁶ M. Matovina, 1995., str. 104

godine. Od siječnja do lipnja 1904. novine imaju isti naslov, ali drugi podnaslov *Organ für die Interessen der Holzproduction, des Holzhandels und der Holzindustrie* ili Organ za interese drvene proizvodnje, trgovine drvom i drvene industrije. U srpnju novine opet mijenjaju podnaslov u *Organ für Fortswirtschaft, Holzproduction, Holzindustrie und Holzhandel* ili Organ za šumsku privredu, drvenu proizvodnju, drvenu industriju i trgovinu drvom. List pod tim promijenjenim podnaslovom izlazi sve do 1914. godine.²⁷

U uvodnoj riječi saznaje se da je list pokrenut zbog pojačanog prometa drvom, pa je namjeravao u skladu s tim objavljivati veće i manje priloge, te korisne savjete kako i na koji način što bolje i više proširiti "tu našu toliko korisnu trgovačku i općeprivrednu granu".²⁸

Takvo usmjerenje novina svakako se kretalo u skladu sa već navedenim gospodarskim razvojem Hrvatske toga vremena, a početak tiskanja u Sisku samo nastavak takvog djelovanja u gradu koje se javlja od 1876. godine. Tiskar Sigismund Jünker bio je učenik tiskara Adolfa Fante kod kojega su izlazile prijašnje novine vezane uz trgovinu drvom stoga mu to nije bilo ništa novo. Njegove poslovne veze i poznanstva sa trgovcima u Sisku i izvan njega vjerojatno su dovele do toga da se kod njega tiskaju takve stručne novine. Jünker je kroz svoju karijeru tiskara uvijek radio prema datoj situaciji, odnosno prema interesima svoga vremena tiskajući sve od tjednih novina, gimnazijskih godišnjih izvještaja do formulara za sisačku židovsku općinu. Njegov interes u tiskanju spojio se s interesima trgovaca.

Zaključak

Tiskovine na njemačkom jeziku u gradu Sisku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće predstavljale su odraz razvoja grada, ali i odraz društveno-političke situacije u čitavoj državi. Iako u gradu nije bilo jake njemačke zajednice koja bi usmjeravala novinsku politiku, njihov jezik je imao bitnu ulogu u počecima razvoja sisačkog tiska. Njemački jezik je služio kao sredstvo kojima su informacije trebale preći okvire lokalne sredine te poslužiti određenoj svrsi. Ona se kretala od politički motiviranih novina, preko novina koje su vezane uz razvoj trgovine. Pogotovo je trgovina uvjetovala njihovu pojavu. Četiri tiskovine koje su izlazile u Sisku s prekidima od 1871. do 1900. godine svakako su doprinijele razvoju sisačkog novinstva te otvorile mogućnosti za daljnji napredak.

Grad kao što je bio Sisak sa razvijenom trgovinom i obrtom, te s industrijom u povojima postepeno je formirao uvijete u kojima se stvorila potreba za takvom vrstom komunikacijskog sredstva. Trgovci, obrtnici i industrijalci našli su u novinama mogućnost da prošire svoje interese na šire prostore, a ostalo građanstvo mogućnost da se formira u skladu sa tadašnjim normama građanskog društva.

164

VDG JAHRBUCH 2006

²⁷M. Despot, 1967., str. 334 - 335

²⁸Isto, str. 334

Drucksaachen in deutscher Sprache in der Stadt Sisak an der Jahrhundertzwanziger dem 19. und 20. Jahrhundert

Dieser Artikel versucht deutsche Zeitschriften darzustellen, die in der Zeit einer intensiven Entwicklung der Stadt Sisak – in Sisak entstanden und als die Notwendigkeit für solch ein Kommunikationsmittel erscheint. Informationen sind sehr wichtig und das einzige Medium, die sie zu dieser Zeit vermitteln konnte waren Zeitungen. Sisak war als Handels-, Gewerbe- und Industriestadt sicher ein gutes Fundament für die Entwicklung der Journalistik.

Obwohl es in Sisak keine große deutsche Gemeinschaft gab, war die deutsche Sprache ein wichtiges Kommunikationsmittel. Man kann sagen, dass sie die Handelssprache war. Den Händlern war es sicher sehr wichtig aus den lokalen Rahmen auf die ausländischen Märkte zu kommen, wobei ihnen das Kennen der deutschen Sprache eine Möglichkeit der Anwesenheit auf den Märkten der ganzen Monarchie gab. Deswegen war die deutsche Sprache in den Zeitungen, die in Sisak erscheinen nur ein Mittel, das sie in ihrem Auftritt auf dem Markt nutzten.

Unter den ersten Zeitschriften, die in der Stadt gedruckt wurden, war die **Suedslawische Zeitung - Neue Folge** 1871. Diese Zeitschrift hatte einen politischen Charakter und war das Medium der Volkspartei. Danach erscheint auch die erste Lokalwochenzeitschrift in der Stadt gedruckt - **Sisački Viestnik - Sisseker Local Anzeiger**. Dies war eine zweisprachige Zeitschrift, die 1876 gedruckt wurde und vor allem den Holz-, und Getreidehändlern bestimmt. Sie brachten aber auch wichtige Nachrichten über die Ereignisse in der Stadt. Die letzten zwei Zeitschriften waren vor allen an den Holzhandel gebunden. Die erste Zeitschrift von 1880 bis 1885 gedruckt, hießen **Oesterreichisch-Ungarisches Handelsblatt für Walderzeugnisse** und die zweite von 1900

Kroatisch-slawonische Holz-Zeitung. Fachblatt für Holz-Produzenten, Holz-Händler und Holz-Interessenten. Die vier Zeitschriften stellten den

Widerschein der Entwicklung der Stadt Sisak als Handels-, Handwerk- und Industriezentrum dar. Umstände in denen sie erschienen, waren das Reflex der Entwicklung der kroatischen Länder in der Jahrhundertwende. Ihre Erscheinung kann man auf lokaler und globaler Entwicklungsebene deuten.

165

VDG JAHRBUCH 2006

Zden ko SA MARŽIJA, prof. i mr. sc. Dar ko GRGIĆ

Kako (pro)či ta ti Ta u bea

Sjajan opis Slavonije i Srijema, kojeg je u Leipzigu izdao Fridrich Wilhelm von Taube 1777. i 1778. godine, još uvijek čeka cjelovito prevođenje na hrvatski jezik. Svakako će prevođenje i kritička prezentacija prijevoda obogatiti slavonsku egdotičku prazninu², osobito pustu za pozni terezijanizam i zreli i snažni (nailazeći) jozefinizam³. Biografija Fridricha Wilhelma von Taubea poznata je i izvan struke, no valja se podsjetiti da Taube, Prus, nije rođen na europskom kontinentu već u Velikoj Britaniji, u liječničkoj obitelji koja je niz desetljeća službovala na britanskom dvoru – na kojem je tada službeni jezik bio njemački i koji je bio corpus separatum Velike Britanije; osim pruskoga liječnika, Taubeova oca, na važnim funkcijama britanskoga dvora bili su listom Prusi i njemački Sasi, nešto Nizozemaca i Danaca te nekoliko Talijana – izuzev posljednje spomenutih svi su bili protestanti.

Ni vri je me ni mje sto

Nije ni vrijeme ni mjesto za arhontološku analizu britanskoga dvora sredinom 18. stoljeća (hrvatska historiografija ima prećih problema), no već površan pogled na vrijeme i mjesto odrastanja Fridricha Wilhelma von Taubea pokazuje kakve je ideje Taube sreo u nježnoj dječjačkoj dobi. Ako još vidimo da je studirao pravo i medicinu, bolje ćemo razumjeti zašto je Taube kritičan prema katolicima te kako to da sjajno uočava uzročnike bolesti s kojima se terezijanska Slavonija i Srijem (neuspješno) nose. No, ni studij prava u Britaniji a još više studije medicine ne liče na današnje studije takvoga naziva. Studij prava je tada bio otprilike ono što bi danas trebao upamtiti student koji uspoređo studira filozofiju, povijest, književnost, etnologiju i dakako pravo u užem smislu, a svršeni studenti medicine odlično su poznavali i ijtrokemijske i ijtrofizikalne metode, bilinstvo, zoologiju (kako stvarnu tako i mitološku), izradu sirovina za kozmetičke preparate, a premalo su pažnje posvetili higijeni i anatomiji. Taube se u mladosti interesirao za tehniku i agrikulturu pa je bio u krugu ljudi koji su kontaktirali s Jamesom Wattom i drugim izumiteljima.

VDG JAHRBUCH 2006

167

¹Povijesni i geografski opis KRALJEVINE SLAVONIJE I SRIJEMSKOGA VOJVODSTVA s obzirom na njihove prirodne osobine i na njihovo sadašnje ustrojstvo te novo uređenje u crkvenom, građanskom i vojnom području; Historische und geographische Beschreibung des Königreiches SLAVONIEN und des Herzogthumes SIRMEN, sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer ißigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen

²Nije tajna da Muzej Valpovštine sprema cjelovito i kritičko izdanje Taubeovoga spisa.

³Josip II. (1780 - 1790) tada još nije sasvim preuzeo vlast od Marije Terezije (1740 - 1780).

Ukrat ko

Ukratko, Fridrich Wilhelm von Taube je vrlo obrazovan, pun teoretskih znanja i praktičnih vještina. Nositelj je protestantske etike pa iskaze i djela katoličkog svećenstva, osobito franjevac, prihvaća sa zadržkom. Isto tako, kritičan je prema nekim slavonskim plemićima koji goleme svote novca troše na luksuz te im zamjera što kapital ne preusmjeravaju u investicijske cikluse ili stipendiranje ambicioznih a siromašnih; dakako, s mnogo pohvala opisuje djelovanje plemića koji investiraju u infrastrukturu. Osoba je od povjerenja Josipa II. Car ga šalje u Slavoniju i Srijem kako bi snimio teren te pomogao Josipu II. u strukturiranju reformi.

Koga slu ša Ta u be

Taube je u Slavoniju došao u zrelim godinama, pun životnoga iskustva. Sve što je napisao, vidio je ili je podatke provjerio. Prije dolaska u Slavoniju i Srijem odlično se pripremio. Istražio je njemu dostupne arhive, pregledao geografske karte (upravo je to relativno slaba točka Taubeove pripreme – čini nam se (Z.S i D. G) da je Taube mogao analizirati još neke zemljovide na kojima su ucrtani

slavonsko-srijemski prostori, a koje Taube ne navodi u analizi kartografskih izvora), proučio mnoge dokumente, no ponio sa sobom i neke, danas bi rekli, iracionalne elemente; ukratko, bio je pun predrasuda; ne erudicijskih već unaprijed ima sliku u glavi i nastoji vidjeti ono što je već stvorio u svojoj svijesti. Međutim, sjajno uviđa mane i dobre strane naroda; kad govore o crkvi postoji zadržka na katoličku hijerarhiju-površno sagledava ulogu franjevac. Nije poštedio ni kaludere – iskazuje simpatiju prema Srbima. Opčinjen je pravoslavnim misticizmom, kao uostalom i većina protestantskih intelektualaca druge polovice 18. stoljeća (preteče Schleiermachera, Harnacka, Otta, Bultmanna i drugih teologa 19. i 20. stoljeća), koja u pravoslavlju gleda novog saveznika u borbi protiv papinstva. Isti su intelektualci u pravoslavlju vidjeli etičke vrednote nalik onima u počecima kršćanstva⁴. Taube je u obišao umalo sve pravoslavne manastire. Tamo je noćio, jeo i, dakako, primio mnoge njihove stavove. Unatoč svemu, Taube je objektivan promatrač. Nakon pola stoljeća, prvi nakon generala Caprare, koji je odlično uočio uzorke nezadovoljstva Slavonaca vladavinom Habsburgovaca. Taube je radoznao, čudi se, nije nesklon narodu - njegova je procjena jako utjecala na stav bečkoga dvora prema Slavoniji i Srijemu. Ukratko, Taubeov opis je egzaktan.

168

VDG JAHRBUCH 2006

⁴Danas znamo da je uzrok toga ideološkoga konflikta bilo različito razumijevanje jansenističkih ideja unutar same Katoličke crkve, a osobito drugačijega poimanja jansenizma među protestantima. I nikako beznačajno, pokušaja da se jansenizam iskoristi u osnaženju vladara prosvijećenoga apsolutizma. Literatura o jansenizmu je vrlo opsežna, na stranim jezicima, dakako, dok na hrvatskome jeziku ima svega nekoliko kvalitetnih rasprava o tom pitanju. Stoga preporučamo vidjeti kako je jansenizam 17. stoljeća prezentirao Michael Collins, Priča o kršćanstvu, Zagreb 2000. te kako je pozni jansenizam obradio Franjo Emanule Hoško u tekstu Hrvatska crkvena historiografija o tzv. kasnom jansenizmu u idejnom sustavu jozefinizma, Scrinia slavonica 5., Slavonski Brod 2005.

Kako su Ta u bea pro č i ta li

Taube je preveden, rekli smo, fragmentarno na hrvatski jezik pa se njegovi opisi i zaključci ne promatraju u cjelini, već u kontekstu. Najčešće se neselektivno navodi doslovni prijevod s njemačkoga jezika bez egdotičke obrade, komentara i vizualizacije. Njegov se tekst često razumijeva kao putopis, a ne sustavna analiza resursa i karakteristika stanovništva Slavonije i Srijema, tada egzotičnoga područja Europe. Srbijanska historiografija često koristi Taubeov spis kako bi dokazala vjekovnu opstojnost Srba na području Slavonije i Srijema. Srbijanski povjesničari olako potežu pero kad treba izjednačiti pravoslavne žitelje Slavonije i Srijema sa Srbima i uporište nalaze upravo u Taubeovom tekstu. Taube u Maloj Vlaškoj opisuje odjeću, obuću i navade pravoslavnoga pučanstva koje se znatno razlikuje od Srba, koje Taube također opisuje.

Dak le

Dakle, pred slavonskom je historiografijom velik izazov – treba Taubeov tekst pažljivo pročitati, razumjeti razloge njegova nastanka, stilske figure i poimanja svijeta. Iz njegovog se teksta može pročitati stupanj razvoja agrikulture, odnos puka prema biljnom i životinjskom svijetu, stanje prometnica i mostova te još sijaset stvari. Pred etnologima, povjesničarima, geografima, botaničarima, zoologima, ornitologima, ali i zaljubljenicima u svoj užji širi zavičaj, velik je zahvat – kritičko čitanje Taubeovog teksta.

169

VDG JAHRBUCH 2006

Wie man Ta u be (aus)le sen soll

Eine wunderschöne Beschreibung von Slawonien und Syrmien, die Fridrich Wilhelm von Taube in den Jahren 1777 und 1778 in Leipzig veröffentlichte, wartet noch immer eine vollständige Übersetzung auf Kroatisch. Die Übersetzung und die kritische Präsentation werden bestimmt die slawonische egdotische Leere bereichern, die besonders leer für den späteren Theresianismus und den reifen und starken Josephinismus sind.

Die Biographie von Wilhelm von Taube ist auch außerhalb der Fachleute bekannt, aber man muss noch daran erinnern, dass Taube, ein Preuße, nicht an dem europäischen Kontinent sondern in Großbritannien geboren wurde. Seine Familie war eine Arztfamilie, die eine Reihe von Jahrzehnten an dem britischen Hof tätig war- in dieser Zeit war deutsch die offizielle Sprache und Corpus separatem in Großbritannien.

Taube kam im reifen Alter nach Slawonien, voll von Lebenserfahrungen und nach dem Befehl des Kaisers Josip II., dessen Mann von Vertrauen er war. Alles, was er geschrieben hat, hat er selbst gesehen, oder die Daten persönlich geprüft. Vor seiner Reise nach Slawonien und Syrmien hat er sich gut vorbereitet. Er untersuchte alle ihm erreichbaren Archive, las viele Dokumente durch und brachte mit sich einige, man würde heute sagen, irrationelle Elemente; im Kurzen war er vorurteilsvoll, aber nicht erudisch sondern mit einem Bild im Kopf und wollte das sehen, was er in seinem Bewußtsein schon hatte. Trotz allem war Taube ein objektiver Betrachter und er gab in seinen Texten systematische Analysen von Ressourcen und Eigenschaften der Einwohner in Slawonien und Syrmien, die in dieser Zeit exotische Gebiete Europas waren.

170

VDG JAHRBUCH 2006

dr. sc. Dina MAR KO VIĆ

Pe i će ve pu to pi sno-ese ji sti č ke bil ješ ke o nje ma č koj i au strij skoj um jet no sti

Autorica piše o Peićevim fragmentima **Evropskih skitnji** u kojima pisac putopisno esejizira o njemačkoj i austrijskoj umjetnosti u slikarstvu i književnosti.

Ključne riječi: Peić, putopisno-esejistička bilješka, njemačka i austrijska umjetnost

I. Nje ma č ka

U kontekstu Evropskih skitnji, putopisni esej Njemačka, peti je po redu te se sastoji od sljedećih cjelovitih fragmenata:

1. **Lucas Cranach** stariji; jedan je od triju najvećih njemačkih slikara, pored Durera i Holbeina. On je vitenberški dvorski slikar, pristaša reformacije. Oslikao je mnoga djela protestantske književnosti. Živio je i radio u vrijeme njemačke renesanse, ali je njegov slikarski cinizam i grubijanstvo u tvrdoći i ritmu crte te plošna metoda slikanja bojom kao i izduživanje u proporciji figure više u gotičkom nego renesansnom stilu. U njegovu sirovom slikarskom naturalizmu Peić ističe psihologiju pa kaže:

"Crtalo drži kao nož, a kistom ne boja nego bičuje!"¹.

2. **Heine** je drugi putopisno-esejistički tekst u kojem Peić piše o Heineovu testamentu i Heineovoj želji da ga pokopaju na montmartreovskom groblju jer je cijeli život bio zaljubljen u Francusku revoluciju. Razmatrajući njegove memoare i naglašujući Heineovu slikarsku percepciju pisanja. Peić kaže: "Pero je držao kao kist; poetski sitnorezbareći načinom inkrustriranja i intarziranja, pišući svojom slikarskom ironijom." /1:(186)/

3. U fragmentu **O Minhenskim bilješkama**, Peić prvo putopisno opisuje ulazak vlaka u München kao snažnu pjesničku invokaciju s konotacijom "crne/ tamne rose koja se razlijevala niz razdanjeno staklo vlaka" metaforički dovodeći čitatelja u očajujući svijet teške i suhoparne esejističke građe o tragičnoj izgubljenosti faktografije / slika i isprava/ vezanih za školovanje hrvatskog slikara Miroslava Kraljevića u njemačkoj školi Huga Habermanna, Zeichenschule, u koju je upisan 1907. pod brojem 3317.

4. je fragmenat **Prijatelj velike trojice**, sav u znaku traženja i pronalaženja Poljaka Karela Olszewskog, slikara - prijatelja triju velikih hrvatskih slikara:

VDG JAHRBUCH 2006

171

¹Matko Peić: *Evropske skitnje*, Znanje, Zagreb, 1985. na str. 181.

Račića, Becića i Kraljevića. Zahvaljujući pismu koje mu je uručila Becićeva udovica, gospođa Ljuba Becić, Peić je pronašao stan slikara Karela Olszewskog u Münchenu. Peić kaže da je " (...) ušao u mali arhiv hrvatske umjetnosti u stranom svijetu." /1:(193)/ Ključnom riječju *smrt* Peić otvara tragična vrata u povijest hrvatskog slikarstva tijekom Račićeva i Kraljevićeva Münchenskog i pariškog školovanja.

II. Au stri ja

U kontekstu knjige, putopisno-esejistički tekst Austrija, sedmi je u slijedu i sastoji se od četiri sljedeća dijela:

1. fragmenat **Po Austriji**, prvenstveno jezikoslovno-stilematski usmjerava

čitatelja estetskoj doživljajnosti. Emotivno ga obavješćuje da putopisac Austrijom putuje, osjeća i zapisuje rečenice sa zanosnim usklikima "kao putnik koji je došao iz zemlje naše prabake Marije Terezije!" Čini se kao da njegove putopisne eseje treba čitati prisno, neposredno i ravnopravno s onim prisnim "ti" između pisca i čitatelja, kada tekstom ne bi vladao Peićev omiljeni ironijski paradoks koji dominantno iz rečenice u rečenicu, iz fragmenta u fragmenat, očučuje i vlada cijelim tekstom kao enigmatički ključ za otvaranje ili zatvaranje vrata u sporazumijevanju između čitatelja i pisca. Primjerice putopiščevo "ah" čitatelju otvara idilična vrata u mnoga mala austrijska sela i mjesta, kao recimo u "Wildon koji se nalazi na rječici, odnosno mirisavu potočiću Kainach" u "mjestasu divlja imena i pitomih žitelji" mjestasu s mnogo svetačkih kipova (Nepomuka, Kristofora, Sebastijana, Roka i Magdalene) i "gdje bih", piše Peić, "mogao živjeti, da gledajući sanjam!" ali, već u drugom dijelu fragmenta Peić nas šokira spoznajom: "Ali, ma kako gledao, evo izlazeći iz ovog divljeg i svetog austrijskog mjestanca - sna nema u mojim očima!"

2. fragment **Marija Terezija i njezino doba**, naziv je velike izložbe u labirintu dvorca s "tiradom neukrotivih detalja" sav u znaku Terezijina jasna, odmjerena i uredna rukopisa kojim piše B tako da ga kiti čistom, kao sječivo oštrom kvačicom, a broj dva piše kao da crta labuda" / 1:241)/u znaku carice koja je bila vrsna pjevačica, plesačica i crtačica.

3. fragment, **Josip II. i njegovo doba**, je reprezentativna izložba u ljupkom gradiću Melk na Dunavu, sve kontra baroknom i rokokoovskom Schönbrunnu, sva u "znaku ravne crte i pravog kuta" Josipa II., u znaku kolijevke od tvrde orahovine kojom simbolizira budućeg reformatora teških situacija i administratora "željezne ruke." /1:(241)

4. fragmenat **Novi Beč** opis je samrtne arhitektonske fizionomije grada o čijoj je životnoj okamenjenosti pisao Krleža i slikao ga samrtnožučkastom bojom, Filakovac. Putopisno-esejistički tekst prepun je Peićevih povijesnih antiteza kao suodnosa starog i novog Beča s asocijacijama na europsko-hrvatsku vezu temeljem kontrasta.

172

VDG JAHRBUCH 2006

Za gla vak:

Putujući europskim zemljama, hrvatski je književnik i likovni povjesničar Matko Peić, u svojoj knjizi *Evropske skitnje*, napisao jedanaest velikih i šezdeset i osam manjih putopisno-esejističkih fragmenata, od kojih peti piše o njemačkom, a sedmi o austrijskom slikarstvu i književnosti.

Li te ra tu ra:

- 1. Mat ko Peić, (1985.) *Evrop ske skit nje*, Znan je, Za greb.

173

VDG JAHRBUCH 2006

prof. dr. sc. Snježana PA U ŠEK-BAŽDAR

Gustav Fleischer i njegova rasprava o alkemiji

Životni put i rad Gustava Fleischera

Gustav Fleischer (Bjelovar, 1856. – Bjelovar, 1913.) je rođen od oca Vjekoslava, koji je u doba Marije Terezije došao iz Bavarske u Bjelovar. Nema podataka o mjestu rođenja i školovanju Gustavovog oca, a u Bjelovaru se spominje od godine 1831. Bio je orguljaš katoličke župne crkve i zborovođa, a djelovao je i kao glazbeni učitelj. Suradivao je s ondašnjim ilircima.

G. Fleischer je bio prije svega kemičar, a potom pedagog i kulturni djelatnik. Gimnaziju je pohađao i završio u Zagrebu, a studij kemije na Tehničkoj školi u Grazu (1879.). Po povratku u Bjelovar djelovao je kao profesor kemije na realnoj gimnaziji, a od godine 1893., pa sve do svoje smrti, punih dvadeset godina, djelovao je i kao njezin upravitelj. Bio je i sudski kemičar.

Istaknuo se i u izdavačkoj djelatnosti. Godine 1884. pokrenuo je list *Tumač* namijenjen učiteljima pučkih i srednjih škola, a po osnivanju *Tjednika bjelovarsko-križevačkog* (1890.) bio je sedamnaest godina njegov urednik i uvodničar.

Sudjelovao je i u osnivanju ženske stručne škole u Bjelovaru (1894.) i u izradbi njezina statuta. Time se Bjelovar pridružio uvođenju školovanja djevojčica u Hrvatskoj.

G. Fleischer je djelovao i kao povjerenik Hrvatskog arheološkog društva. Bavio se istraživanjem starina u Podravini, pa ga je godine 1911. Vlada imenovala konzervatorom zemaljskog povjerenstva za očuvanje povijesnih i umjetničkih starina u Hrvatskoj i Slavoniji.

Djelovao je i kao predsjednik Društva za podupiranje siromašnih učenika realne gimnazije u Bjelovaru, gdje se istaknuo dobrotvornim radom. Stoga je, nakon njegove smrti (1913.), osnovana i "Zaklada Gustav Fleischer", koja je pripojena tom društvu.

Napisao je niz pedagoških rasprava te brojne stručne i publicističke priloge. Uz pomoć i suradnju tridesetak ljekarnika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine sastavio *Rječnik narodnih imena ljekarija*, s odgovarajućim latinskim nazivima. Objavljen je u Bjelovaru godine 1893. Time je odigrao važnu ulogu u razvitku hrvatskog ljekarničkog nazivoslovlja. No, Fleischerov glavni znanstveni i stručni doprinos je na području kemije i hrvatskog kemijskog nazivoslovlja. Tako je on, za potrebe obuke na realnim gimnazijama i učilištima, preveo s njemačkog na hrvatski jezik dva udžbenika iz kemije: *Naputak za metodičko naučavanje anorganske lučbe* Ferde Wilbranda (Bjelovar, 1882.), i *Uputa u kemiju* Wilhelma Ostwalda (Bjelovar, 1912.).

VDG JAHRBUCH 2006

175

Osobito je važan ovaj posljednji Fleischerov prijevod, koji je nastao svega osam godina nakon prvog njemačkog izdanja Ostwaldova udžbenika. Naime, kolege V. Stilinović i T. Portada su, u svom radu *Je li "Strohalova nomenklatura" doista Strohalova?* u časopisu *Kemija u industriji* (54, 7-8, 2005.), pokazali da se anionska nomenklatura kiselina u kemiji, poznata kao *Strohalova nomenklatura* ne može pripisati Strohalu. Naime, trideset godina prije Strohalova prijedloga, u njemačkoj inačici ju je zamislio W. Ostwald, a hrvatskom jeziku prilagodio G. Fleischer. Stoga je najvjerojatnije taj prijevod utjecao na Dragutina Strohalu i tvorbu tzv. *Strohalove nomenklature*, što su naši autori pokazali citiranjem ulomka Fleischerovog prijevoda *Uputa u kemiju* (str. 196).

Fleischerova rasprava o alkimiji

Predmet našeg interesa je Fleischerov rad iz povijesti kemije, pod naslovom *Nešto o alkimiji*.

Po ukinuću Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu (1850.) dokinut je i njen Filozofski fakultet na kojem su se predavale prirodne znanosti. Stoga se započinju od 1850. u Hrvatskoj osnivati realke i realne, prirodoslovne gimnazije, najprije u Varaždinu i Rijeci, a potom u Zagrebu i ostalim gradovima. Objavljivanje rasprava u školskim izvještajima realnih gimnazija je bila obveza srednjoškolskih profesora. Taj običaj je Austrija prihvatila od Njemačke i uvela ga u svoje i u hrvatske škole. Tako je i Fleischer u *Izvešću kraljevske realne gimnazije u Bjelovaru*, za godinu 1887./88. objavio svoju raspravu, pod naslovom *Nešto o alkimiji*. Tiskana je na dvadeset i jednoj stranici, u devet poglavlja.

Iz Fleischerove *Rasprave* saznajemo kako je on protumačio razvitak alkemije, koja je u europskoj znanosti trajala gotovo šesnaest stoljeća.

U prvom poglavlju svoje *Rasprave* Fleischer govori o porijeklu riječi kemija, odnosno alkemija. Poznato je da je riječ alkemija nastala tako što su arapski učenjaci riječi kemija dodali prefiks *al*. No, o porijeklu riječi kemija postoji više teorija (biblijska, egipatska, grčka, židovska i kineska), ali niti jedna nije do kraja potvrđena i prihvaćena. Školski se uzima da je porijeklo riječi egipatsko, jer se u donjo-egipatskom narječju riječju *chemi* označavao Egipat ili egipatska crna zemlja. Tako je kemija bila egipatska vještina, jer se smatralo da je prvotna tvar, pratvar koja podliježe kemijskim promjenama crne boje. Tu teoriju prihvaća i Fleischer, ističući da razlog nepoznavanja porijekla riječi kemija leži u tome što još nisu u potpunosti iščitani i protumačeni svi egipatski papirusi.

U drugom poglavlju svoje *Rasprave* Fleischer izlaže svoje poglede o tome kako je

došlo do nastanka i oblikovanja osnovne alkemijske teorije o prijetvorbi nesavršenih (neplemenitih) u savršene (plemenite) metale, u srebro i zlato. On smatra da je ona nastala iz dva razloga. Prvi je posljedica opaženih, ali neshvaćenih

176

VDG JAHRBUCH 2006

pojava, a drugi razlog je posljedica nepoznavanja sastava (strukture) tvari:

"Vjerojatno jest, da je idea o pretvorbi kovina neposredna posljedica opaženih a neshvaćenih pojava ili logični posljedak nedokazanih i nasumce stvorenih nazora o sastavu tvari"(str.3).

Prvi razlog odnosi se na opažanje postupka dobivanja metala iz rude i na njegova svojstva koja su sasvim različita od polazne supstancije. Tako je ruda (oksid ili sulfid) metala zemljasto-kamenog izgleda, poput vapnenca ili praha. Za razliku od nje, dobiveni metal je sjajan, gladak i kovak te je drugačije boje od polazne rude. Na primjer, karbonatna ruda bakra, malahit je smaragdnazelene boje, dok je elementarni bakar metal crvene boje. Isto tako olovo (I)-oksid ili olovna gleđa je teški žutosmeđi, žuti ili crveni prah, dok je olovo sivkast ili na prerezu modrikasto-bijel i sjajan metal, nadalje živin (I)- oksid je crveni prah, dok je živa srebrnasto sjajni tekući metal itd. Pored toga, u prilog nastanku alkemijske teorije išlo je i opažanje o postupku dobivanja legura. Miješanjem dvaju metala dobivao se novi "metal" (zapravo slitina, legura) koji bojom, sjajem, tvrdoćom, težinom i kovnošću nimalo nije nalikovao na polazne metale. Najpoznatije legure starog vijeka su bile bronca (legura bakra i kositra) još iz brončanog doba i mjed ili mesing (legura bakra i cinka). No, nije se znalo da je legura smjesa metala u određenim omjerima. Smatralo se da se radi o spoju, odnosno o kemijskoj pretvorbi polaznih metala. Stoga je zaključeno da se metali mogu "pretvarati" jedan u drugi. Na sličan način tumačio se i nastanak samorodnih metala na Zemljinoj površini. Tamo gdje se sastane, na primjer, žila željeza sa žilom arsena nastane srebro, pa se isto tako na umjetan način, u laboratoriju, iz željeza i arsena može pripremiti srebro. Tako se iz nesavršenih metala željeza i arsena može dobiti savršeno srebro, ili pak iz žive i bakra savršeno zlato. Kako je cilj prirode težnja ka savršenstvu, tako je moguće iz svih nesavršenih metala, primjernim postupkom, pripremiti savršeno srebro ili zlato. To je upravo bio cilj alkemičara. U svrhu otkrivanja primjernog postupka, alkemičari otkrivaju nove kemijske metode, pronalaze nove elemente i spojeve, određuju njihova svojstva i doprinose razvitku kemije i spoznaji prirodnih zakona i prirode uopće.

Drugi razlog nastanku i oblikovanju alkemijske teorije bio je u nepoznavanju strukture tvari, u nepoznavanju elementa, spoja, smjese. Do njihovog poznavanja dolazi daljnjim razvitkom znanosti, tek krajem 18. stoljeća. Naime, smatralo se da postoji jedna jedinstvena pratvar iz koje, kombinacijom svojstava (vlažnost, suhoća, toplina i hladnoća) nastaju četiri temeljna počela zemlja, voda zrak i vatra. Teorija o jedinstvenoj pratvari potječe još od Hermesa i Zosima, a teorija o četiri počela od grčkih filozofa. Zahvaljujući autoritetu Aristotela i aristotelizma, ona je u znanosti vladala sve do 17. stoljeća. Tako i Fleischer spominje Hermesa i Zosima (4. stoljeće), po kojima su iz jedne pratvari nastale sve stvari svijeta, pa i svemir jedan i jedinstven: *"Povjesničar Zosimus cituje nekog egipatskog ili jevrejskog pisca Hemesa ili Himisa, koji je ustvrdio, da je jedna pratvar u svim stvarima, da je vasioni sviet jedan t.j. jedinstven. Neki ustvrđiše, da je od tog imena došla riječ hemija"(str.3).*

177

VDG JAHRBUCH 2006

Prema aristotelizmu, počela tvari nastaju iz pratvari kombinacijom svojstava, a svojstva tvari se mogu mijenjati. Tako se, na primjer, može ukloniti svojstvo bakrenosti, a ugraditi svojstvo zlatosti. Teorijske zapreke za mogućnost takvog postupka nije bilo. Fleischer smatra da su tvorna počela tzv. "tri prva", kao temelj svakoj tvari, uveli tek Arapi. Tako on navodi da je seviljski učenjak Geber (Abu-Mussa-Djafar al Sofi) u 9. stoljeću postavio tvrdnju po kojoj su svi metali sastavljeni od počela sumpora i žive (živo srebro), a da je benediktinac Basilius Valentinus u 15. stoljeću ovim početlima dodao sol (princip tjelesnosti), poučavajući da su ove tri "filozofske tvari" počela svim stvarima svijeta: *"Raznota kovina nastaje tim, što je množina ovih tvoraka u svakoj kovini druga. Miešanjem žive, sumpora i*

soli moći je razne kovine načiniti, dapače jednu u drugu pretvoriti. Jedno vrieme shvaćali su sumpor i živu kao slikovne oznake gorivosti i kovnosti a ne kao tvari, ali se doskora povratije prvome mnijenju". Stoga, Fleischer zaključuje: "Vjera u pretvorivost tvari i nepoznavanje onih svojstava po kojima se razlikuju, bili su temelj alkimiji"(str.5).

U trećem poglavlju Fleischer govori o uzrocima tajanstvenosti alkemije. Pokazujući da njezina tajanstvenost potječe još od egipatske civilizacije, kada su svećenici skrivali svoje znanje, Fleischer navodi da je glavni uzrok tajanstvenost bila sebičnost: *"A da se zaprieči svakomu zvjedljivomu oku i svakoj znatiželjnoj glavi spoznaja te tajne, zaodjenuše ju nepreglednom posvećanom odorom obreda i zamotaše ju u nerazumljive puste rieči. To je obična odora neistine i sebičnih namjera"(str.6).* "Tajna" se prenosila samo potomcima ili prokušanim prijateljima. Tajanstvenost se zadržala tijekom čitavog povijesnog razvitka alkemije, gotovo šesnaest stoljeća. Ona je osobito bila izražena u srednjem vijeku i u doba rane renesanse, kada je i literatura o alkemiji bila najbrojnija. Tekstovi su pisani pomoću simbola i alegorijskih prikaza. Tako su metali, kiseline, alkalije, soli i druge kemijske tvari nosile imena biljaka, životinja, planeta (zeleni i crveni lav, bijeli golub, labud, Marsovo zelenilo) i drugo. Opis pokusa bio je slikovit, s alegorijskim prikazima. Danas ovo razdoblje u povijesti alkemije nazivamo razdobljem alkemijskih slikovnica.

U četvrtom poglavlju Fleischer navodi razloge zbog kojih su se alkemičari uklanjali druženju s bogatašima, uglednicima i moćnicima. Ovi su im trebali da posvjedoče njihovu vještinu i rezultate, da ih uveličaju i preporuču: *"...ludo bi bilo ne vjerovati u ono, u što vjeruje toliko mudrih i uglednih ljudi"* (str. 7). Tako Fleischer navodi da su alkemičari uspjeli uvjeriti u svoje umijeće i neke poznate učenjake, liječnike, filozofe, pjesnike, svećenike, kraljeve i careve: prirodoslovca, "čudotvornog doktora" R. Bacona, prirodoslovca i liječnika B. Valentinusa (1403.), poznatog njemačkog kemičara J. Kunckela (1630.), njemačkog liječnika i kemičara G. E. Stahla (1660.); potom careve: rimsko-njemačkog Maksimilijana I, njemačkog Ferdinanda III, engleskog Edwarda III, danskog Kristijana IV, češkog Rudolfa II, engleskog Henrika IV, austrijske Leopolda I i Franju I, gotovo sve njemačke

178

VDG JAHRBUCH 2006

knezove, potom teologa znamenitog M. Luthera, enciklopedista C.A. Helvetiusa, filozofe B. Spinozu, G.W. Leibniza, književnika J.F. Goethea i druge. Svi su oni posvjedočili da je moguće praviti zlato, pa Fleischer kaže: *"Naravno je, da će svjetina slipeo i rado sliediti ovakva lica"* (str.7). Navodno su pravnici cara Rudolfa II. Pisali: *"...da vrijeda veličanstvo, tko ne vjeruje u alkimiju, jer veličanstvo vjeruje"*(str.8).

U petom poglavlju Fleischer govori o kamenu mudraca, "čudotvornom kamenu" kojim se nesavršeni metal može pretvoriti u zlato ili srebro. Priprava kamena mudraca, pomoću kojeg se postiže alkemijska prijetvorba, ozbiljno započinje u doba Arapa (9. stoljeće). Stoga se danas smatra da su Arapi uzdignuli alkemiju na razinu znanosti, znanosti o kamenu ili eliksiru.

U svom tekstu Fleischer uvodi razliku između adepta i alkemičara. Adepti su bili tajanstveni učenjaci ili magi, koji su znali načiniti kamen mudraca. Oni su uglavnom bili nepoznati. Darovali bi komadić kamena alkemičaru. Alkemičari bi putovali i širili slavu i glas adepta, pretvarajući tajno ili javno, neki metal u zlato. Pri tome, oni sami nisu poznavali način pripreme kamena mudraca.

U doba ijatrokemije vjerovalo se da je moguće pomoću istog kamena pripremiti životni eliksir u tekućem stanju, obično se jedan postotak kamena otapao u devedeset i devet postotaka žive. Navodno su neki adeпти, pomoću životnog eliksira, uspjeli doživjeti preko tisuću godina, neki su se pomladili poput Fausta, a neki su čak i samu smrt uspjeli protjerati.

Kamen mudraca i životni eliksir dobivaju novo značenje nakon druge zabrane alkemije pape Ivana XXII. iz godine 1317. (prva je bila ona Dioklecijanova iz godine 296.). U to doba adept (onaj koji je znao pripremiti kamen mudraca) je morao biti:

"...čovjek pobožan, bogobojazan i neokaljanog života". On je posjedovao: "Spoznaju Boga, vlast nad duhovi, spoznaju najdubljih prirodnih tajna, čast, bogatstvo, zdravlje i dug život" (str.9). Tako Fleischer kaže: "U ovo doba pisalo i govorilo se, da je adept Bogu osobito mio čovjek, kojemu je Bog radi osobite njegove čistoće i pobožnosti neposredno odao, kako se pravi kamen mudraca, kako bi se mogao već na ovom svijetu nagraditi za Bogu mili život"(str.10).

Novo značenje kamena mudraca i eliksira nakon papine zabrane alkemije Fleischer pripisuje manipulativnoj moći alkemičara, smatrajući da su se alkemičari "prilagođavali" duhovnom obzoru svoga doba: "I ovo nam svjedoči, kako osjetljivi bijahu alkimičari za promjenu duševnih težnja i smjerova svoga vieka, jer spojiše alkimiju s pobožnošću onda, kada je crkva bila najmoćnija"(str.10).

U doba renesanse alkemičari gube ugled, pa Fleischer pretpostavlja da je do toga došlo zbog toga što su oni postali pohlepni, nasilni i bestidni. No, povijesno-znanstvena istraživanja pokazuju da do zalaza alkemije dolazi uslijed razvitka egzaktnih znanstvenih teorija i metoda. U to doba u znanosti dolazi do revolucionarnih otkrića: Keplerovo otkriće heliocentričnog sustava godine 1453., pojava Vesaliusovog djela o anatomiji čovjeka iz iste godine, Galilejeva istraživanja

179
VDG JAHRBUCH 2006

i drugo. Općenito uzevši, usporedimo li filozofiju, religiju i znanost može se reći da su se filozofija i religija mogle prožimati, ali to nisu mogle religija i znanost. One su se mogle samo nastavljati jedna na drugu, ili pak prethoditi jedna drugoj. Alkemija je oduvijek imala, uz materijalnu, i svoju religioznu, duhovnu komponentu. Izostankom rezultata alkemijskih pokusa o pretvorbi tvari, dolazi do zalaza njene materijalne komponente, pa se u doba kasne renesanse alkemičari uklanjaju samo duhovnoj komponenti alkemije (pomlađivanje, postignuće savršenstva duha, dugovječnosti i moguće besmrtnosti).

U šestom poglavlju Fleischer navodi da su se alkemičari koncem 16. i početkom 17. stoljeća, upravo zbog gubitka ugleda, pridružili tajnim udruženjima Rosenkreuzera i Freimaurera. Ova pak udruženja su se kasnije ujedinila u društvo pod imenom "Gold und Rosenkreuzer". Zadaća društva je bila: "Umanjiti nevolju privlađujući ljude pravoj mudrosti i vjeri, naputiti članove, kako će do najvećega znanja doći i kako će se, čudoredno živući, očuvati od bolesti i jada"(str.10). Ono je započelo s izdavanjem starih alkemijskih knjiga, tvrdeći da su pisci bili članovi njihova društva. Mnogi uglednici su postali članovi društva, u nadi da će saznati osobite i skrivene tajne prirode. Dakako da su se razočarali: "Da je bilo ljudi koji su se razuvjerali i onda javno ustali proti Rosenkreuzerom, nije začudno; jer im sami predstojnici rekoše, da ih više naučiti ne mogu, i da si od Boga strpljivo isprose daljnu pouku i daljnje razješenjenje, koje oni sami željno izčekivaju"(str.12). Najugledniji član je bio kralj Friedrich Wilhelm II (1744.-1797.), pa se poslije njegove smrti društvo raspalo u mala alkemijska udruženja.

U sedmom poglavlju Fleischer navodi kao se odvijao alkemijski postupak pripreme zlata i srebra "bez rudnika i ruda". Sam postupak datira iz doba egipatske civilizacije, kada su egipatski svećenici, u laboratorijima smještenima u hramovima svojih Bogova, "pretvarali" obične metale u srebro ili zlato. Postupak se odvijao u tri stupnja: crnjenje, bijeljenje i žućenje. Navodno su olovo, bakar, sublimat, ali i druge tvari žarili tako dugo dok nisu postale crne poput pisarskog crnila. Uvođenjem kamena mudraca u alkemijsku prijetvorbu, ona se i dalje odvija u ista tri stupnja, ali se najprije pripravlja kamen, kojim se obični metal "pretvara" u zlato ili srebro. Tako Fleischer navodi da su adepti započinjali svoj rad s određenom tvari od koje će najprije napraviti kamen mudraca. Ta tvar se nazivala subjekt, prapočelo ili "materia prima". Ne zna se što je ona bila. Navodno je sam Bog objavio adeptu što je "materia prima", a njegov neoprostiv grijeh bi bio odavanje Božjeg priopćenja. Stoga se niti u jednom alkemijskom tekstu ne imenuje tvar od koje treba početi, već se samo spominje što s njom treba učiniti. Većina alkemičara je čitav svoj životni vijek utrošila u traženje prve materije ili prapočela, koje je navodno prisutno "svuda oko nas". Smatralo se da bi to mogla biti tvar kako anorganskog, tako i organskog porijekla: arsen, kositar, smola, staklo, kameni

ugljen, sol, zrak, zemlja, salitra, sok rosopasa, vinova loza, kosa, slina, krv itd. Od doba aleksandrijske kemije spominje se i četvrti stupanj: "purpurni prasak". Dakle 180

VDG JAHRBUCH 2006

radilo se o crnjenju, bijeljenju, žućenju i crvenjenju. Pripravljeni kamen mudraca opisan je na više načina. To je bio crveni ili žuti prah za pretvorbu metala u zlato, a bijeli prah za njegovu pretvorbu u srebro. Potom, to je bio prozirni kamen, ili pak crven kao rubin, viskoznan poput smole, ali i krhak poput stakla. Pretvorba metala u zlato ili srebro pomoću kamena mudraca nazivala se projekcija. Vjerojatno se radilo o pripremi legura u boji zlata, jer se vjerovalo da je tvar, promjenom oblika i boje, promijenila i kemijski sastav.

U osmom poglavlju Fleischer razlikuje one alkemičare koje je vodio znanstveni razlog i koji su doista vjerovali u prijetvorbu tvari, od onih koji su bili prevaranti. Tako on navodi niz primjera, priča i povijesnih eseja o prevarama alkemičara, te zaključuje: "*Zbilja se moramo čuditi nekim tadanjim vladarima, koji su adepte novcem nagrađivali, kojega, bi si mogli sami načiniti*"(str.16). S obzirom da je prevara bilo sve više i više i da su one učestale, alkemija se zabranjivala, pa Fleischer navodi: "*Tako je papa Ivan XXII 1317. prokleo alkimiju. Karlo V. Henrik IV. i visoko vijeće mljetačko izdali su strog zakon proti alkimičarom*" (str.16). Poznato je da je Mletačko vijeće desetorice zabranilo svako bavljenje alkemijom godine 1559.

U devetom poglavlju Fleischer je nastojao pokazati da je svako znanje, koje se tijekom vremena pokazalo kao zabluda, imalo svoj raison d'etre u razvitku znanosti. Tako je bilo i s alkemijskim znanjem, pa je ono doprinijelo razvitku prirodnih znanosti: "*Ja sam u kratkim crtama prikazao začetak, razvitak, prispietak, nazadak i dospetak alkimije. Još mi je pokazati, da je i od nje koristi i da je prirodne znanosti veoma pomogla*"(str.18). U potrazi za prapočetom, alkemičari su otkrili brojne nove kemijske elemente i spojeve, istražili njihova svojstva te postavili pokuse i usavršili eksperimentalne metode. Tako su i ne misleći doprinijeli razvitku znanosti. U svezi s tim Fleischer navodi da se korist alkemije ne može precijeniti, jer je upravo zahvaljujući njoj "eksperiment zamijenio spekulaciju": "*Zato ju ne valja zaboraviti niti joj se rugati, već treba i nju proučavati kao svako drugo kulturno dobro držeći na umu, da ne znamo, nisu li naše današnje hipoteze i teorije zablude*"(str.19).

U nesustavnom radu i ustrajnoj potrazi za kamenom mudraca alkemičari su došli i do novih otkrića. Tako, na primjer, Fleischer navodi otkriće fosfora. Naime, alkemičar Henning Brand je oko godine 1647. nastojao načiniti kamen mudraca kemijskom prijetvorbom mokrača. Doista, fosfati iz suhog ostatka uparene mokrača su se s organskom tvari reducirali u fosfor, a njegove pare su se kondenzirale u predlošci s vodom.

Fleischer također navodi primjer pustolovnog životnog puta i djelovanja berlinskog ljekarnika J. F. Bottgera (1682.-1719.), koji je, baveći se alkemijom, prvi u Europi otkrio način proizvodnje porculana, a potom i osnovao godine 1710. porculansku manufakturu u Meissenu.

181

VDG JAHRBUCH 2006

Na kraju, Fleischer zaključuje: "*Mane koje nalazimo na alkimiji i alkimičarima, plodovi su one dobe, a bez njih nije moglo ni biti. Treba samo uskladiti alkimiju sa cijelim ostalim kulturnim imanjem tadanjeg vieka, pa će se odma pokazati, da je samo takova mogla biti, kakova je zaista bila*"(str. 21).

Zaključak

Fleischerova *Rasprava* je prvi tekst na hrvatskom jeziku iz povijesti alkemije i jedan od prvih iz povijesti znanosti i kulturne povijesti uopće u hrvatskoj literaturi 19. stoljeća. Autor se koristio stručnom literaturom najpoznatijih autoriteta svoga doba, uglavnom s njemačkog govornog područja. To su djela poznatih njemačkih povjesničara kemije Heinricha Koppa, Alberta Ladenburga, Augusta Wilhelma von Hofmanna, potom austrijskog povjesničara medicine Juliusa Wagnera i drugih.. No tu je i djelo engleskog kemičara i povjesničara kulture Johna Williama

Drapera o umnome razvitku Europe.

Premda je Fleischer svoje poglede o razvitku alkemije uglavnom preuzeo od navedenih autora, on je izložio i neka svoja izvorna gledišta. Ona se odnose na njegovo mišljenje o razlici između adepata i alkemičara, o razlici između alkemičara kojih je vodio znanstveni razlog i onih koji su bili varalice, o razlozima "tajanstvenosti" alkemije te o razlozima njena zalaza u doba kasne renesanse.

Gu stav Fle i scher und se i ne Di skus sion über die Alchemie

Gustav Fleischer (1856 – 1913) war Chemieprofessor und danach Leiter des Realgymnasiums in Bjelovar. Er war auch Gerichtschemiker. Er schrieb mehrere Werke aus dem Bereich der Chemie und Pädagogik und übersetzte auch zwei Lehrbücher aus dem Deutschen ins Kroatische. Die ersten wissenschaftlichen Diskussionen wurden in der kroatischen Sprache im Jahre 1855 in den Berichten der Realschulen und Realgymnasien veröffentlicht. In dem Bericht des Realgymnasiums in Bjelovar für das Schuljahr 1887/88 wurde Fleischers Diskussion unter dem Titel "Etwas über Alchemie" veröffentlicht. Es handelt sich dabei um die erste Diskussion mit dem Thema aus der Alchemiegeschichte auf Kroatisch. Es wurde damit gezeigt, dass Fleischer die meisten Stellungnahmen der weltbekannten Chemiehistoriker übernahm, aber dass er auch seine originelle Stellungnahmen darstellte.

182

VDG JAHRBUCH 2006

Literatura:

- G. Fle i scher, Neš to o al ki mi ji, *Izvjeshće kraljev ske male realne gimnazije u Bjelovaru*, Bjelovar 1888.
- A. Cu vaj, *Građa za po vi jest škol stva kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. 10, Zagreb, 1913.
- V. Humski, Fleischer Gustav, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Leksikonografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb 1998., str.296,297.
- N. Bašić, Fleischer Vjekoslav, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Leksikonografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb 1998., str. 297.
- Tjednik Bjelovar sko-križevački, br. 24, Bjelovar 1913., str. 1,2.
- H. Kopp, *Geschichte der Chemie*, vol I, Braunschweig 1843.
- D. Grdečić, *Po vi jest kemija*, Zagreb 2001.
- 8. J.W. Draper, Istoriја umnogarazvine Evrope, prijevod s engleskog, Beograd 1874.

183

VDG JAHRBUCH 2006

Jošip FRANC, dipl.inž.

Sakralna baština njemačkih sela u Baranji

Uvod

Značajniji utjecaji Nijemaca i Staroautrijanaca na hrvatska područja datiraju od 1527. godine kada su Hrvati prihvatili i proglasili Ferdinanda Habsburškoga za svojeg kralja.

Hrvati su vjerojatno to smatrali privremenim rješenjem i nisu ni slutili da će njemačko-hrvatske prisilne, ali raznolike i tijesne veze potrajati puna četiri stoljeća.

Tada su, naime, počeli izravni institucionalni utjecaji - interakcije, i to preko države, vojske i uprave, odnosno preko novih njemačkih naseljenika - državnih službenika, časnika, prosvjetnih i kulturnih djelatnika, graditelja, obrtnika, kao i preko jezika i novca.

Posebno jaki utjecaji su nastajali u Podunavlju, od strane njemačkih naseljenika, na oblikovanje najvećega broja sastavnica hrvatskoga društva, a prije svega gospodarstva, kulture, znanosti i umjetnosti, nakon oslobođenja Hrvatske ispod turske vlasti 1687. g.

Ova manjina je odigrala ogromnu ulogu u okruženju hrvatskog naroda i sudbonosno pridonijela, u cjelini gledano, hrvatskoj pripadnosti i europskom civilizacijskom krugu. Međutim, unatoč zatiranju, progonu i uništenju, tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, ostali su tragovi njihova postojanja, a jedna od značajnijih je sakralna baština.

U ovom radu su prikazane crkve u tri njemačka sela; Čemincu, Petlovcu i Popovcu gdje su Nijemci živjeli, sve do II. svjetskog rata.

Če mi nac, Laschka feld

"Župa Čeminac se proteže od Dunava do Drave i potječe od cara Josipa II. koji je 1788. godine krenuo prema Osijeku i u Čemincu odsjeo u tada slabo napučenom selu, odredio je da se tu podigne mjesna kapelanija. To je malo poslije i učinjeno po carskom dekretu. Tako su 1789. godine odvojena mjesta Čeminac, Karanac, Jagodnjak (Kascfalu) od župe Darde i osnovana je mjesna kapelanija Čeminac. Tijekom vremena pripalo je toj kapelaniji još naselje Kozarac (Keskend) o kome u vizitaciji 1757. godine još nema spomena. Godine 1814. je princ Albert de Sakso – Teschen vlastelin Beljskog vlastelinstva osnovao u šumi novo naselje, nazvano po

VDG JAHRBUCH 2006

185

njemu Albertovo selo
(Albertfalu, Grabovac) i
pripojio ga susjednoj župi
Čeminac. U toj župi postoji još
jedno novo naselje zvano Novi
Čeminac, nastalo oko 1865.
godine zatim stara pustara
Cslimeny ili točnije Csbmeny.
Iznijet ćemo starost nekih od
tih mjesta.

Čeminac (kod Nijemaca
zvan Laskafeld) nije samo
povezan s mjestom Lasko po
blizini, već i po sličnosti

naziva mjesta, koji je poznat grad povjesničarima i geografima u starini. Zato je ime Lasko korijen za mjesto Laskafeld kao njegov izdanak. U mjestu Laskafalu, tvrdi Salagije, bila je nekoć rimska kolonija Mursilla, a s njim se slaže i Čevapović. No na to mjesto ćemo se kasnije vratiti.

U Kozarcu (Keskend, nekoć Keste) i na današnjem (naime 1875. godine) dobru Csbmeny kao nekadašnjim selima postojao je u 14. stoljeću vlastiti župnik. Naime u Popisu papinske desetine se navodi: 1333. Sebastijan de Keste; svećenik Demetrije de Chemen; godine 1334. Demetrije de Cemen, zatim "Toma svećenik de Chemen; svećenik Grgur de Keste; konačno 1335. godine Demetrije de Keste" (Koller, II.).

U kanonskoj vizitaciji 1721. godine ne spominje se mjesto Laskafalu, ali se navodi u popisu župa 1733. godine: "Crkva je drvena i od pletera, koju su podigli stanovnici, pokrivena trskom, u obliku kapele, posvećena Sv. Ivanu Nepomuku. Ima oltar i sliku patrona". A 1757. godine zabilježeno je sljedeće: "U Laskafalwi postoji drvena crkva u odličnom stanju posvećena Sv. Ivanu Nepomuku u kojoj 3 puta služi misu župnik iz Darde. Upravitelj škole je bio Josip Deller, mjesto ima 380 duša, odnosno 40 oženjih pari: u Karancu ima 5 katoličkih obitelji, u Kacsfali nema katolika već su svi pravoslavci".

Crkva u Čemincu je podzidana ciglom 1800. godine i popravljena, ali je zbog truleži drveta brzo postala ruševna. Godine 1824. su poduzeti prvi koraci za izgradnju nove ili obnovu stare. Stoga je 1826. godine određeno iz crkvenog fonda 5.053 for. za izgradnju crkve. Kako vlastelinstvo nije htjelo prihvatiti patronat niti dati pomoć, Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće je odredilo da vlastelinstvo treba uzdržavati crkvu dok se nije 1833. godine iz temelja izgradila nova i veća. 1 "Župna crkva, Presvetog Srca Isusova, u Čemincu građena 1906., a posvećena je 24. lipnja 1907. godine. U Čemincu su tada živjeli Nijemci katolici /Podunavske

186

VDG JAHRBUCH 2006

Crkva u Čemincu

/Brüstle, J., Povijest katoličkih župa, / Preveo i priredio, Sršan, S., /, Osijek, 1999.

Švabe/, koji su iza drugog svjetskog rata protjerani. Crkvu je oslikao 1915. godine mađarski umjetnik Ernest Gebauer.

Godine 1990. crkva je temeljito obnovljena, a obnovu su pomogli svojim priložima bivši župljani Nijemci. Također su revitalizirane i vrijedne freske; deset prizora Starog Zavjeta, deset prizora Novog Zavjeta i više medaljona s likovima svetaca na podgledu lađe.

U Domovinskom ratu, prilikom agresije na Hrvatsku, 10. travnja 1992. godine, crkva je spaljena. Svi gorivi dijelovi i inventar su izgorjeli. Uništeno je cijelo krovništvo i svodovi lađe. Djelovanjem visoke temperature oštećena je unutrašnja žbuka, zajedno sa svim freskama. Prilikom urušavanja materijala svoda i krovništva uništen je i pod crkve. Srušilo se i zabatno pročelje iznad prezbiterija. Nadozid i profilirani vijenci su rastrešeni i ispucani. Stropna konstrukcija kora je također uništena. Čelični nosači su deformirani, a ispuna je popucala. Nosivi stupovi i lukovi kora su također jako oštećeni. Jedan zabatni zid zvonika je urušen, a jedan je djelomice oštećen. Nadvoj iznad ulaznih vrata je popucao. Završne kape "kontrafora" su također oštećene i popucane. Na više mjesta na pročeljima su vidljiva oštećenja opeke i sljubnica. Sva vrata su u potpunosti uništena u požaru. Metalni okviri prozora su deformirani i uništeni, kao i svi vitraji.

Rekonstrukcija, obnova i revitalizacija crkve je započela 2001. godine, prema projektu tvrtke "Daing" iz Daruvara.²

Investitori su: Ministarstvo, Biskupija đakovačka i srijemska, Općina i Županija Osječko-baranjska.

Dovršeni su svi građevinski radovi. Unutrašnje plohe zidova su ožbukane i oličene. Glavni oltar je obnovljen. Postavljen je novi kip Srca Isusova (visine 3,00m). Nove klupe donirala je Općina. Nabavljene su i nove koncertne orgulje, sa 18 registara. Dovršava se centralno grijanje. Instalirano je i ozvučenje crkve.

Na proljeće 2005. godine izvršena je posveta ove lijepe obnovljene crkve, koju Baranjski zovu baranjska katedrala.

Pet lo vac /St. Ste fan/

Crkva u Petlovcu (St. Stefanu) sagrađena je 1772. godine, a župa je osnovana 1856. godine. Crkva je stradala u Domovinskom ratu u podmetnutom požaru 14. travnja 1992. godine. Srušen je zvonik, krov i tavanska konstrukcija lađe. Uništen i otuđen je sav crkveni inventar i dokumentacija. Početak obnove uslijedio je 7. lipnja 2000. godine.

Do danas je izvršena građevinska obnova, osim obnove zvonika, na kojem još treba izgraditi krov. Zvonik je pokriven privremenom konstrukcijom. Obnovljene su unutrašnje plohe zidovi i podgleda. Izveden je novi pod od keramičkih ploča. Ugrađena je nova stolarija. obnovljene su elektro – instalacije. Nabavljen je i

187
VDG JAHRBUCH 2006

² "Bilten izgradnje i obnove crkava ", Osijek, 2003, broj 2

osnovni inventar crkve.

Financiranje obnove izvršili su; Biskupija đakovačka i srijemska, Općina Petlovac, Donatori iz Njemačke i župa Petlovac. Organizator donacija iz Njemačke bio je G. Adam Pippus iz Erfurta, koji je živio u Petlovcu do kraja Drugog svjetskog rata.

Križ u drvetu (baranjska lipa) donirao je Misionar, Vlč. Zvonko Vlah. Drvenu građu donirale su "Hrvatske šume".

Radove je izvodila lokalna tvrtka iz Petlovca "Graditelj", čiji je vlasnik Vlado Mavrin. Prema podacima dobivenim od župljana, gospodin Mavrin je donirao križni put i obnovio Isusov grob.

Po po vac / Ban /

Današnja općina Popovac je vjerojatno još u vrijeme Rimljana bila naseljena. "Opći geografsko-statistički leksikon svih austrijskih država" iz 1845. za to daje slijedeće podatke: " Bann, Baan, od Rimljana nazvan Quadripurgurn – selo, Mađarska preko Dunava, Baranjska županija i okrug istog imena, vlastelinstvo Belje sa jednom rimokatoličkom i grčkom neujedinjenom crkvom i župom. Ovdje se još mogu vidjeti ostaci rimskog grada Quadripurgurna, u nizini, 1 sat od Baranyavara." Ime Ban je vjerojatno izvedeno od ban = banus, slavenskog plemenitaškog predikata svojedobnih vlasnika naseobine. Nakon bitke kod Mohača, u kolovozu 1526. je Ban sve do druge bitke na istom bojnopolju, u kolovozu 1887., točno 161 godinu, bio pod turskom vlašću.

1750. je Bann pripadao vlastelinstvu Belje, a vlastelinstvo Belje je bio u posjedu kraljevske obitelji. Iste godine su Joseph Laier, Blasius Schwab i Joseph Stiegler došli iz Carstva. Oni se smatraju prvim njemačkim naseljenicima u Banu. Ali već 20. rujna 1738. se bračnom paru Anna Maria i Georg Paur u Banu rodila kći Theresia. 28. rujna 1739. se bračnom paru Anna Maria i Johann Georg Czenpaur u Banu rodio sin Lorenz, a 9. listopada 1740. u Baranyavaru kći Elisabeth. Vjerojatno je to bio isti bračni par. Johann Georg Czenpaur je bio gospodski hajduk = predradnik. 1757. je izvjesni Georg Czenpaur bio Ispan = upravitelj vlastelinstva Belje.

28. rujna 1759. se spominje 227 srpskih i 16 njemačkih stanovnika (obitelji).

1761. su "njemački podanici iz Baana" molili "gospodina višeg administratora njegove carske i kraljevske komore u Belju u Donjoj Mađarskoj" "za pomoć za jednu 188

VDG JAHRBUCH 2006

Crkva u Petlovcu

crkvu u milosti". U svojoj napomeni na ovo pismo, "Beč, 25. ožujka 1762.", između ostalog, stoji "kada je mjesto Ban godine 1750. naseljeno Nijemcima, obećano nam je, da će se izgraditi 30 kuća u Banu i crkva", dalje stoji " u Banu ima 72 brakova". 1764 su "najponizniji podanici poslušni u Banu" ponovno "molili za gradnju vlastite crkve" i naveli da "od našeg naseljavanja u selu Ban sklopilo se preko 110 brakova" i dalje se kaže " ima 441 duša". U trodjelnom popisu iz 1765. je navedeno 95 njemačkih imena. U prvom dijelu navedenih 13 obitelji je vjerojatno bilo naseljeno u sadašnjem središtu sela, a 58 obitelji u drugom dijelu nazvani Germanima, u dugoj ulici. Treći dio je prepisan popisom poreza - trgovaca i obrtnika.

Ovom popisu su dodane sljedeće

napomene: "Ukoliko stanovnici ovog posjeda ne posjeduju dovoljno oranica, takove im pripadaju u Praedium Lak:

usputno imaju mogućnost vršiti krčenja, ukoliko im ne pada teško taj trud. Livada imaju malo, tim više što kod rijeke Karašice, gdje se njihove livade nalaze, mlinovi stranaca uzrokuju velike štete u ovom, kao i u Lacska-i navedenim vlastelinskim livadskim područjima. Na brdu s vinogradima treće klase, koje se nalazi unutar područja, i vlastela posjeduju vinograde, koji proizvode otprilike 300 urni, koji su zasadili stanovnici općine, kao i susjednih općina prije 5 godina. Stanovnici ove općine su obvezni obrađivati vinograde. Osim toga vlastelinu pripadaju dva šljivika sa urodom od otprilike 30 urni.

Ovdje je još jedna vlastelinska zgrada koja se sastoji od jedne sobe i kuhinje, a u kojoj stanuje vlastelinski vojnik. Stanovnici posjeda pripadnici su dviju nacija: grčko neujedinjenoj i njemačkoj.

Prvi imaju crkvu sagrađenu od drveta i gline, kojom upravlja pop koji živi u

selu, Nijemci su svi katolici i tek nedavno došli, tako da još nemaju svoju crkvu, već samo zvonik i idu u crkvu u Lucsu. Raci plaćaju godišnju kamatu od 225 guldena, osim onih koji su u međuvremenu podijelili svoj posjed i napravili nove kuće. Vlastelinsku mesnicu, poštu je mesar umro, iznajmljuju obje nacije na 10 godina. Položaj je dobar i ravan, ali su mogućnosti nabavke drveta slabe, posebno što se tiče građevnog drveta." U urbarialnim tablicama i popisima imena iz 1767. je navedeno 260 njemačkih imena. 55 obitelji u 1. dijelu i 58 stanovalo je nekmetova u otprilike 70 kuća Stanovnici s kućama, stanovnici bez kuća i Inquilini = s malim kućama, 189

VDG JAHRBUCH 2006

Crkva u Popovcu

mogli su biti djeca dosadašnjih naseljenika i novopridošlica i mogli su dobiti nove mjesta za naseljavanje u gornjoj Fuchsgasse (Lisičji sokak nap.rev.).

30. svibnja 1768. su "Suci i porotnici kao i cijela općina u selu Deutsch Bann, podanici Komore vlastelinstva Bella" treći put pisali " Presvijetlom velećnom rimskom caru u Njemačkoj od Jeruzalema kralju, velikom vojvodi Austrije i velikom vojvodi od Toskane" zbog izgradnje crkve "obećana nam je božja kuća, kada nas bude preko 30 obitelji. Ali sada nas ima preko tog broja i to 168 obitelji." Ova molba je 5. siječnja 1769. predana caru Josipu II. i on je odmah odgovorio: "Odobravam predmet i dajem nalog mađarskoj Komori, da odmah u proljeće započnu s gradnjom crkve u Neubom, odmah pošalju tlocrt i troškovnik i pomogne općini, da joj se pošalje sposoban svećenik i učitelj, obojica njemačke nacionalnosti. Josip"

Unatoč ovom odobrenju je gradnja katoličke crkve u Banu kasnila. 1773. je u Baranyavaru, sadašnjem Branjinom Vrh, uređena nova župa. Ovoj župi su dodjeljeni i Ban i Monostor, sadašnji Beli Manastir. Crkva u Banu je 1778 izgradila mađarska komora i posvećena je svetom Josipu. Ona je duga 9,5 hvata i široka 5 hvata. Župa je uređena 1789. Župnom uredu Ban je prvo pripadao Kisfalud, kasnije i Bodollya, Lak i Sarok. U Kisfaludu je 1874 uređena vlastita župa. Župni dvor u Banu, prvotno seljačka kuća, je i molitvena kuća i do 1789. i učiteljski stan i škola. 1822. je bila u tako lošem stanju da je skoro ugušila svećenika i njegove goste. 1826. se uspjelo dobiti 1000 guldena od biskupije i od crkvenog zaštitnika potrebni građevni materijal za novi župni dvor. Kasnije je crkva postala premalena za veliki broj vjernika, 1860. je uvećana sa dva bočna oratorija i vlasnik male kuće Franz Schlitter je darovao 5000 guldena za tri zvona i toranjski sat.

Svećenici su bili: od 1789.-1796. Gregor Missich, od 1796.-1800. P. Paskal Nissak, franjevac, od 1801. – 1815. Georg Szentmiklossy, od 1816. – 1822. Johann Rozsanyi, od 1822. – 1845. Joseph Mestrovics, od 1845. – 1870. Leopold Franz Saghy, od 1870.- 1905. Attila Uray (alias Hermann), od 1905. – 1934. Alois Zador i od 1934. Vladimir Hanauska.3

Crkva u Popovcu je tijekom domovinskog rata oštećena i opljačkana. Obnova je počela početkom mirne reintegracije. Krovšte je obnovljeno 1999. godine. Obnovljeni su prozori i vrata. Te godine postavljen je novi ambon i menza. Također je obnovljene elektro-instalacije crkve. Klupe su donirali Nijemci iz Sinzinga. U crkvi su Nijemci i njihovi potomci postavili 04.07.2004. g. spomen ploču, na kojoj su navedeni osnovni podaci o prvom doseljavanju i broju Nijemaca u Popovcu u vrijeme izgradnje crkve.

190

VDG JAHRBUCH 2006

3 Zeiler, J., Obiteljska knjiga, Popovac (Ban), 1750 – 1945